

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ' ΤΕΥΧΟΣ 80° ΙΟΥΛΙΟΣ 2024

Το Ξηροκάμπι
Περίοδος Α΄ 1966-1977

Η ΦΑΡΙΣ
Περίοδος Β΄ 1979-1981
Περίοδος Γ΄ 1992-2001
Περίοδος Δ΄ 2002-

ΙΔΡΥΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΦΑΡΙΔΟΣ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΞΗΡΟΚΑΜΠΙΟΥ ΔΗΜΟΥ ΣΠΑΡΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ με το διακριτικό τίτλο «ΕΡΑΣΙΝΟΣ Α.ΜΗ.Κ.Ε.», που εδρεύει στο Ξηροκάμπι και εκπροσωπείται νόμιμα. Α.Φ.Μ: 996871802, Δ.Ο.Υ: ΣΠΑΡΤΗΣ Συντακτική επιτροπή: Γ. Θ. Καλκάνης, Θ. Σ. Κατσουλάκος, Π. Η. Κομνηνός, Ι. Π. Κονίδης Επιμελητής έκδοσης: Θεόδ. Σ. Κατσουλάκος, Συρακουσών 101, Αθήνα, τηλ. 210 25 15 864 Όλα τα τεύχη / φύλλα έχουν αναρτηθεί ψηφιοποιημένα στους διαδικτυακούς τόπους: <http://efaris.gr> και <http://micro-kosmos.uoa.gr> (→ η Φάρις)

Τα άρθρα προς δημοσίευση να αποστέλλονται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: dthkats@gmail.com

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ

ΤΡΑΠΕΖΑ: ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΚΑΤΟΧΟΣ: ΑΣΤΙΚΗ ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΞΗΡΟΚΑΜΠΙΟΥ ΔΗΜΟΥ ΣΠΑΡΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ «ΕΡΑΣΙΝΟΣ Α.ΜΗ.Κ.Ε.»
IBAN: GR26 0172 1470 0051 4711 1640 831
SWIFT-BIC: PIRBGRAA (για κατοίκους εξωτερικού)

Περιεχόμενα:

Εκ της Φάριδος, Ο τραπεζικός λογαριασμός του περιοδικού «Η Φάρις»	3
Γεωργίου Στ. Ξηροπόδη, Μεταναστεύσαμε αλλά δεν φύγαμε ποτέ	3
Δημητρίου Γ. Λάσκαρι, Σλαβικές επικήσεις στην Ελλάδα. Το τοπωνύμιον «Κουμουστά»	4
Παναγιώτη Κ. Κούρταλη, Παραδοσιακοί τρόποι περιφραξης των αγροκτημάτων και λαϊκά τετράστιχα	6
Γερασίμου Στ. Κατσουλάκου, Το λιτριβειό της οικογένειας Κατσουλάκου στα Κατσουλαίικα	11
Θεοφάνη Γεωργ. Καλκάνη, Κλιματική κρίση – Κίνδυνοι και ιδιαιτερότητες της περιοχής μας	12
Δημητρίου Θ. Κατσουλάκου, Τουρκέψαμε!	13
Εκ της Φάριδος, Κρυφό σχολείο στο μοναστήρι της Γόλας	14
Εκ της Φάριδος, Ένα νέο βιβλίο για την Ποταμιά	17
Τάσου Κων. Φραγκή, Στιγμές από το παζάρι της Παρασκευής και ο μπαρμπα-Πανάγος	18
Συνδρομές	19
Ευδοκία Θεοδ. Βλάχου, Οι χήνες - φύλακες ...ξανάρχονται	20
Γεωργίας Ν. Πολίτη, Τα μαγαζιά στα Καμίνια	21
Παναγιώτη Δ. Χριστοφιλάκου, «Ο δικός μας Τέλλης»	22
Ιωάννας Εξαρχάκου - Ρηγάκου, Ο Αϊ-Γιώργης των Γοράνων	24
Γεωργίου Δ. Παναγάκου, Το καπηλειό του Καραμπάτου	24
Παναγιώτη Γ. Λαμπρινού, Ο καιρός στα χωριά μας	25
Ιωάννη Γ. Παρηγόρη, 12ο Μουσικό Χοροστασιό «Πέτρος ο Πελοποννήσιος»	26
Ιωάννη Π. Κονίδη, Πέρδικα, η γόησσα των βουνών	27
Άννας Ιππιώτου-Μαστακούρη, Η πίτσα και το τοστ	28
Του αγοραίου, Της αγοράς	29
Εκ της Φάριδος, Ο Γεώργιος Ιωάν. Βολτής – Η συνεισφορά του στην αναγέννηση της Ι. Μ. Γόλας	30
Κωνσταντίνου Δ. Βολτή, Για τον Γεώργιο Ιωάν. Βολτή	30
Χρήστου Π. Καψάλη, Μαρία Π. Καραμπέλα (1939-2024)	31
Βιβής Ξ. Κωτσιοτοπούλου, Τα νέα μας	32

Εξώφυλλο: Ο Ταύγετος (φωτ. Ιωάννη Γ. Παρηγόρη)

Εκ της Φάριδος
**Ο τραπεζικός λογαριασμός
του περιοδικού «Η Φάρις»**

Προσαρμοζόμενοι στα νέα δεδομένα και ακολουθώντας τις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής η εκδοτική ομάδα του περιοδικού προχώρησε στην έκδοση τραπεζικού λογαριασμού. Ο λογαριασμός έχει εκδοθεί στην **Τράπεζα Πειραιώς**.

Αριθμός IBAN: **GR26 0172 1470 0051 4711 1640 831**

Φέρει τον τίτλο:

ΑΣΤΙΚΗ ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΞΗΡΟΚΑΜΠΙΟΥ ΔΗΜΟΥ
ΣΠΑΡΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ «ΕΡΑΣΙΝΟΣ Α.ΜΗ.Κ.Ε.»

Δεν γράφει περιοδικό Η Φάρις.

Το SWIFT-BIC της Τράπεζας Πειραιώς είναι PIRBGR33

Οι συνδρομητές του περιοδικού, ιδίως αυτοί που μένουν κάπως μακριά και ως εκ τούτου η εκ του σύνεγγυς επαφή δεν είναι τόσο συχνή, μπορούν να καταθέτουν τη συνδρομή / αρωγή τους στον παραπάνω λογαριασμό. Φυσικά δεν θα εκλείψει και ο παραδοσιακός τρόπος, χέρι με χέρι, καθώς ανταμώνουμε στα χωριά μας.

Γεωργίου Στ. Ξηροπόδη

Μεταναστεύσαμε αλλά δεν φύγαμε ποτέ ...

Ολόκληρες τάξεις μαθητών και μαθητριών των σχολείων της περιοχής μας, συνήθως μαζί με τις οικογένειές τους, μεταναστεύσαμε στον Καναδά ή στις Ηνωμένες Πολιτείες, κυρίως της δεκαετίας του χίλια εννιακόσια εξήντα και εβδομήντα.

Εκεί δουλεύαμε, μερικοί και σπουδάσαμε, παντρευτήκαμε και κάναμε οικογένειες με παιδιά και εγγόνια..., αλλά ποτέ δε φύγαμε στην πραγματικότητα από το χωριό μας όλον αυτόν τον καιρό. Στα όνειρά μας, στις σκέψεις μας, στις συζητήσεις μας, στις γιορτές και στις λύπες μας, στησχόλη μας και στις δουλειές μας, πάντοτε είμαστε εδώ....

Τα συχνά τηλεφωνήματα μας και τα γράμματα που ανταλλάσσαμε παλαιότερα με τους δικούς μας και τους φίλους μας, η και οι επισκέψεις μας δεν αρκούσαν να χωρέσουν την καθημερινότητά μας, τις χαρές και τα βάσανα μας, τις επιτυχίες και τις αποτυχίες μας που θα θέλαμε να τις μοιραζόμαστε με εσάς.

Τις ιστορίες μας ίσως πρέπει να τις κάνουμε γνωστές και μέσα από τις φιλόξενες σελίδες της εφημερίδας μας που τώρα διαβάσεις. Πολλοί είμαστε στην σύνταξη και έχουμε χρόνο να τις γράψουμε.

Διαφορετικές συνήθειες που αποκτήσαμε εκεί, άλλες που διατηρήσαμε και λησμονήσαμε, γεύσεις που συνηθίσαμε ή ποτέ δεν υιοθετήσαμε σε αυτήν την πιο πλούσια και πολυπολιτισμική χώρα. Αλλά και δυσκολίες στην ανατροφή των παιδιών μας, στην εύρεση και επιλογή των ανθρώπων που παντρεύτηκαν, στην διατήρηση της ελληνικής γλώσσας από τα παιδιά και, κυρίως, τα εγγόνια μας, στην ζωή στη σύνταξη, στο σκληρό για μας κλίμα, στην μοναξιά σε κοινωνίες ξένες ...

Δημητρίου Γ. Λάσκαρι
Σλαβικές εποικήσεις στην Ελλάδα
Το τοπωνύμιον «Κουμουστά»

Στα μέσα του 8^{ου} μ.Χ. αι. (746-747) ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε' (741-775) μετακίνησε Σλάβους από τη Βαλκανική και τους εγκατέστησε σε αραιοκατοικημένες περιοχές για να πυκνώσουν τον αποδεδειγμένο εκ της θανατηφόρας επιδημίας (λοιμός) εγχώριο πληθυσμό. Στη Νότια Λακωνική εγκαταστάθηκαν δύο σλαβικά φύλα, οι Μηλιγγοί δυτικά του Ευρώτα στα πεδινά και οι Εζεριτες στο Έλος στις εκβολές του Ευρώτα. Περί το 840 μ.Χ. μετακινήθηκαν οι μεν Μηλιγγοί στις δυτικές υπώρειες του Ταυγέτου (έξω Μάνη) και οι Εζεριτες στις ανατολικές υπώρειες του Ταυγέτου και στην περιοχή Κουμουστά και Γόλας, όπου Έλληνες κάτοικοι γηγενείς είχαν ανεγείρει χριστιανικόν ναόν κατά τον 11^ο μ.Χ. αι. (1000-1100).

Οι Σλάβοι από τον 10^ο μ.Χ. αι. (900-1000) είχαν εξελληνισθεί και εκχριστιανισθεί και κάποια ίχνη που είχαν αφήσει, λέξεις καθημερινής χρήσης, δεν στοιχειοθετούν τοπωνυμίες. Στην Κουμουστά δεν υπάρχουν σλάβικα τοπωνύμια. Ποιος, λοιπόν, ο λόγος να ερευνούμε επίμονα σλάβικη προέλευση του τοπωνυμίου Κουμουστά;

ΚΟΥΜΟΥΣΤΑ

Ονομασία-ετυμολογία του τοπωνυμίου.

Απόπειρα εντοπίων ερευνητών και απόψεις αυτών.

Καλοπροαίρετος σχολιασμός περί των απόψεων.

1. Η επικρατούσα άποψη ότι η Κουμουστά οφείλει την ονομασία της στη βενετσιάνικη φράση Come sta που σημαίνει απομόνωση και αφάνεια, είναι έωλη, αστήρικτη, κενό γράμμα, χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, δεν έχει καμία σχέση με την Κουμουστά και δεν στοιχειοθετεί τοπωνυμιάν.

2. α). Ο φιλόλογος εκ Γοράνων Π. Χ. Δούκας στη συγγραφή του «Η Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων» σελ. 57 γράφει: «Το τοπωνύμιον Κουμουστά είναι σλαβικής προέλευσης από τον 8^ο μ.Χ. αι.» β). Στη σελίδα 571 αναφέρει: «Πολλοὶ τῶν ἐποίκων Κωνσταντινοπολιτῶν ἤσκουν βιοτεχνικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐργασίας τῆς μετὰξῆς καὶ τὴν κατεργασίαν αὐτῆς εἰς διάφορα εἶδη, γαιτάνια, κομβία, ἐξ οὗ ὠνομάζοντο Κουμουστῶναι (Κουμπουστιώτες-Κουμουστιώτες)». Οι δύο αυτές αναφορές αντιφάσκουν. Η πρώτη αναφέρεται στον 8^ο μ.Χ. αι. και η δεύτερη στον 15^ο μ.Χ. αιώνα. Ποία είναι η ορθή; Η μία αναιρεί την άλλη.

Οι επήλυδες Κωνσταντινοπολίτες δεν έψαξαν και βρήκαν τόπον ακατοίκητον για να ασκήσουν τις βιοτεχνικές εργασίες τους, αλλά τόπο κατοικημένο και γνωστό, όπου κατοικούσαν Έλληνες γηγενείς. Εγκαταστάθηκαν στην Κουμουστά, στα μέσα του 15^{ου} μ.Χ. αι. (1400-1500) λόγω της φυσικής οχυρωματικής θέσης της προς ασφάλειαν και σε κώμη ακμαία και καλά οργανωμένη. Μια τέτοια κώμη δεν είχε όνομα; Περίμεναν οι Έλληνες κάτοικοι να έρθουν οι βιοτέχνες και ευρεσιτέχνες των κομβίων για να ονοματίσει ο Π. Χ. Δούκας εξ αυτών την Κουμουστά; Και οι δύο ανωτέρω απόψεις δεν ευσταθούν, είναι ευτράπελες, φαιδρές...

3) Η άποψη της πιθανής ελληνοσλαβικής προέλευσης του τοπωνυμίου που αναφέρεται, δεν ευσταθεί. Η σύνθεση του τοπωνυμίου είναι: humus, δάνειο εκ της ελληνικής γλώσσας,

χους-χαμαί και το επίθημα ste= τόπος. Φθογγόσημο Κ(άπα) στη λέξη δεν υπάρχει. Για να στηριχθεί η ελληνική συμμετοχή, το Κ(άπα) λαμβάνεται από τη διατυπωθείσα άποψη της προέλευσης, ίσως από τη λέξη κομβίον, κουμπί, το οποίο με δάσυνση τρέπεται σε Χ(ι); Είναι ατυχής, περίεργη και μετέωρη γνώμη, μια ευφάνταστη αλχημεία.

Εκ των αναφερομένων απόψεων ουδεμία ευσταθεί. Οι ασχοληθέντες με το θέμα, ίσα ίσα που το άγγιξαν, απλά και αβασάνιστα, επιδερμικά. Επαινετή η προσπάθειά τους αλλά ασαφής, ανακριβής και ατεκμηρίωτη.

ΚΟΥΜΟΥΣΤΑ

Η ελληνικότητα του τοπωνυμίου.

Αποδεικτική γλωσσική διαδικασία.

Το τοπωνύμιο «Κουμουστά» είναι σύνθετη λέξη αποτελούμενη από δύο ριζικά θεματικά λήμματα και τα εξ αυτών παράγωγα. (όπου √=ρίζα-ριζικός)

1^{ον} √λήμμα:

χου(ς) >χού-μα>χούμος, -χου -μου

√λήμμα: χαμαί>χάμω>χάμου>χούμα>χάμου= χού-μου

2^{ον} √λήμματα: ίστημι-ίσταμαι:

Εκ του √ριζικού ισχυρού θέματος -στη>έ-στη-ν, έ-στη-κα, (ε)στή-κω (στή-νω=κτίζω)>στη-τός=κτισμένος, στεριωμένος.

Εκ του √ριζικού αδυνάτου θέματος -στα>ί-στα-μεν, ί-στα-μαι= στέκω-στέκομαι, στα-τός= ιδρυμένος, στημένος. Εκ των χους-ίστημι-ίσταμαι και των ριζικών θεμάτων και των παραγώγων αυτών:

χου-μου-στά

Η √ριζική θεματική επί της λέξης Κουμουστά κατάληξη -στα σημαίνει τόπον και την επ' αυτού δόμηση=κτίσιμο (στατός= κτισμένος).

3^{ον} Εκ των αφώνων ουρανικών κ,γ,χ και τις τροπές τους: Τα ουρανικά άφωνα κ,γ,χ, κατά το είδος της πνοής κατά την εκφώνηση είναι δασύπνοα και ψιλόπνοα και υφίστανται φθογγική τροπή ως εξής: Το ουρανικόν Χ, ως άφωνο και δασύπνοο, τρέπεται στο αντίστοιχο ουρανικό άφωνο και ψιλόπνοο Κ. Από τα ως άνω ελληνικά γλωσσικά στοιχεία ονοματίζεται το τοπωνύμιο

χου-μου-στά → κουμουστά

ΚΟΥΜΟΥΣΤΑ

χάριν ευφωνίας, ορθότερης άρθρωσης, προφοράς και εκφοράς. Χτίζεται επί τόπου χωμάτινου (χους), ίσως τον 11^ο μ.Χ. αιώνα, όπου πηγή επαρκής στη θέση «πλατάνι» από Έλληνες ντόπιους, πριν από την ίδρυση και στην ίδια περιοχή των ναών «Κλησίδι - Παναίτσα» (1200-1300).

Η άποψη της ονομασίας του τοπωνυμίου εκ των κομβίων των ευρεσιτεχνών εποίκων του 15^{ον} μ.Χ. αιώνα, δεν ευσταθεί, ως ανωτέρω έχει αρκούντως αποδειχθεί.

Παναγιώτη Κ. Κούρταλη
Παραδοσιακοί τρόποι περίφραξης
των αγροκτημάτων και λαϊκά τετράστιχα¹

Τα αγροκτήματα στα χωριά μας περιφράσσονταν συνήθως με τους εξής πέντε παραδοσιακούς τρόπους: α) με μαντρογύρισμα, β) με καλαμωτές, γ) με δεμάτια, δ) με κυπαρίσσια ή λευκές μουριές και ε) με φραγκοσυκιές.

Μαντρογύρισμα λεγόταν το χτίσιμο μιας μάντρας, δηλαδή ενός πέτρινου τοιχίου, γύρω από ένα κτήμα σε ύψος που επιλεγόταν κάθε φορά ανάλογα με τη χρήση του χωραφιού και κυμαινόταν από μισό έως και δύο μέτρα. Για τα αμπέλια και τους πορτοκαλεώνες προτιμούσαν το μεγαλύτερο ύψος, ενώ για τα ελαιοπερίβολα το μικρότερο. Η μάντρα γινόταν είτε με «κανονικό χτίσιμο» είτε με «ξερολιθιά». Με τη φράση «κανονικό χτίσιμο» εννοούσαν τη μάντρα που χτιζόταν με ακανόνιστες πέτρες και τη χρήση λάσπης ως συνεκτικό κονίαμα. Με τη φράση «ξερολιθιά», αντιθέτως, εννοούσαν τη μάντρα που χτιζόταν επίσης με ακανόνιστες πέτρες, αλλά χωρίς τη χρήση λάσπης ως συνεκτικό κονίαμα. Οι πέτρες για την «ξερολιθιά» μαζεύονταν συνήθως σε σωρούς μέσα στο ίδιο το χωράφι μετά από το όργωμά του με βαρύ αλέτρι και η διαδικασία λεγόταν «ξεπέτρισμα». Το «ξεπέτρισμα» γινόταν για δύο λόγους: α) για να καθαριστεί το καλλιεργήσιμο έδαφος και β) για να μην αναγκάζονται να κουβαλάνε τις πέτρες από μακριά. Οι πέτρες που χρησιμοποιούνταν στη βάση μιας μάντρας που χτιζόταν με «ξερολιθιά» λέγονταν «μπατικές». Έπρεπε να είναι μεγαλύτερες σε μήκος από τις άλλες και να μπαίνουν όσο το δυνατόν πιο βαθιά μέσα στο χώμα. Μόνον έτσι γινόταν στέρεη η μάντρα. Σε όλα τα επίπεδα της «ξερολιθιάς» και σε διαφορετικές αποστάσεις υπήρχαν «μπατικές» πέτρες, γιατί αυτές έδεναν το τοίχιο με τη γη και λειτουργούσαν σαν καρφιά, που εξασφάλιζαν μεγαλύτερη σταθερότητα. Όλες οι άλλες πέτρες μικρότερου μεγέθους που χρησιμοποιούνταν για το χτίσιμο της μάντρας λέγονταν «δρομικές», γιατί ήταν αυτές που φαίνονταν στην πρόσοψή της.

Εικ. 1 Ξερολιθιά

Σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας η απόφαση του ιδιοκτήτη για το μαντρογύρισμα ενός περιβολιού μπορούσε να αποδειχτεί δαπανηρή και ριψοκίνδυνη

¹ Το κείμενο που ακολουθεί στηρίζεται σε διηγήσεις των αείμνηστων παππούδων μου Νίκωνος Δ. Δημητρακόπουλου (1904 – 1984), Γεωργίου Κ. Κούρταλη (1904 – 1985) και της γιαγιάς μου Μαριγώς Ν. Δημητρακοπούλου, το γένος Ευστρατίου Ορφανάκου (1902 – 1997), κατοίκων Ξηροκαμπίου, που ως νεαρός μαθητής κατέγραψα σ' ένα σχολικό τετράδιο τον Απρίλιο του 1987. Βλ. σχετικά και Η Φάρις 51 (2010) 5-7.

υπόθεση. Τον καημό ενός αγρότη για την απώλεια του περιφραγμένου κτήματός του, λόγω χρεών, περιγράφει το παρακάτω τετράστιχο:

Περιβολάκι μου ακριβό
και μαντρογυρισμένο
να σε χαρώ δεν μπόρεσα
τι² σ' είχα χρεωμένο.

Καλαμωτές ονομάζονταν τα μακρόστενα πλέγματα από ισούψή χοντρά καλάμια που τοποθετούνταν κάθετα το ένα δίπλα στο άλλο και δένονταν με μαλακό μαύρο σύρμα πάνω σε τέσσερις ή πέντε οριζόντιες στρώσεις από μακριές ξύλινες βέργες. Τα καλάμια κόβονταν από τις ακροποταμιές και, αφού καθαρίζονταν από τα φύλλα τους, μεταφέρονταν στα κτήματα, όπου πλέκονταν σφιχτά και πακτώνονταν στο έδαφος με τη στήριξη μυτερών ξύλινων πασσάλων από ελιά ή μουριά, που λέγονταν «λουμάκια». Οι φράκτες από καλαμωτές πρόσφεραν στα χωράφια φυσική σκίαση και προστασία από τον ήλιο και τους περαστικούς, αλλά δεν άντεχαν για πολύ καιρό στις καιρικές συνθήκες, γι' αυτό και χρησιμοποιούνταν συνήθως για την πρόσκαιρη περίφραξη των λαχανόκηπων.

Εικ. 2 Καλαμωτή

Εικ. 3 Λουμάκια

Δεμάτια λέγονταν οι ογκώδεις στοίβες που δημιουργούνταν με δεμένα μεταξύ τους ξερά κλαδιά από κάθε είδους δέντρα συνήθως όμως από ελιές και μουριές. Όπως και οι καλαμωτές στερεώνονταν στο έδαφος με «λουμάκια» και χρησιμοποιούνταν επίσης για την περίφραξη των λαχανόκηπων.

²Γιατί.

Εικ. 4 Δεμάτια

Το λαϊκό τετράστιχο που ακολουθεί εκφράζει το παράπονο ενός ερωτευμένου:

Με δεμάτια μου 'φραξες
τον κήπο της αυλής σου
να δυσκολεύομαι να μπω
να φύγω απ' τη ζωή σου.

Κυπαρίσσια σε μονή σειρά συνήθιζαν να φυτεύουν κατά την περίοδο της άνοιξης στα όρια ενός κτήματος που ήταν εκτεθειμένο σε ακραία καιρικά φαινόμενα για να δημιουργήσουν έναν ψηλό φυσικό φράχτη που θα το προστάτευε από τα «ανεμοσούρια»³ του χειμώνα και τον «λίβρα»⁴ του καλοκαιριού. Τα κυπαρίσσια που με το ύψος τους ξεπερνούσαν την επιθυμητή συμμετρία της δενδροστοιχίας και σκίαζαν υπερβολικά το χωράφι κόβονταν για ξυλεία με την εξής τετράστιχη δικαιολογία:

Γι' ανεμοκόφτη σ' έβαλα
και στα ουράνια πήγες
κυπαρισσάκι μ' αψηλό
που θα σε κάνω ντόγιες⁵.

Αντίθετα σε αγροκτήματα ηλιοφανή, με καλή αποστράγγιση και σχετικά προφυλαγμένα από τους δυνατούς ανέμους, αντί των κυπαρισσιών, επέλεξαν πυκνή φύτευση με λευκές μουριές, οι οποίες εκτός από την περίφραξη εξασφάλιζαν και πλούσιο φύλλωμα, απαραίτητο για την εκτροφή του μεταξοσκώληκα και την κτηνοτροφία. Αλλά και άλλα τερπνά και ωφέλιμα ... κατά το παρακάτω τετράστιχο:

Οι λευκές μουριές που φύτεψα
στου χτήματος την άκρη
μου πρόσφεραν τα μούρα τους
και τη δικιά σου αγάπη.

³Ψυχρά βόρεια καθοδικά ρεύματα αέρα.

⁴Καυτός νότιος άνεμος.

⁵Στενόμακρα σανίδια που συνήθως χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή ξύλινου βαρελιού ή κάδης.

Εικ. 5 Δενδροστοιχία περίφραξης με κυπαρίσσια σε μονή σειρά

Φραγκοσυκιές φύτευαν στα όρια ενός χωραφιού ως φυσική περίφραξη αλλά και για λόγους πυρασφάλειας. Ο ακανθώδης κάκτος της φραγκοσυκιάς που φτάνει σε ύψος μέχρι και τα έξι μέτρα, πολλαπλασιάζεται γρήγορα και δημιουργεί ένα πυκνό φυτικό πλέγμα από αγκάθια, που δύσκολα επιτρέπει να περνούν στο αγρόκτημα ζώα και άνθρωποι. Ταυτόχρονα είναι ιδιαίτερα βραδυφλεγής σε περίπτωση πυρκαγιάς, γιατί περικλείει στο εσωτερικό του μεγάλη ποσότητα νερού. Οι περιφράξεις με φραγκοσυκιές, που λέγονταν «απούντια⁶», χρησιμοποιούνταν κυρίως σε ξερικά ελαιοπερίβολα και συκοπερίβολα.

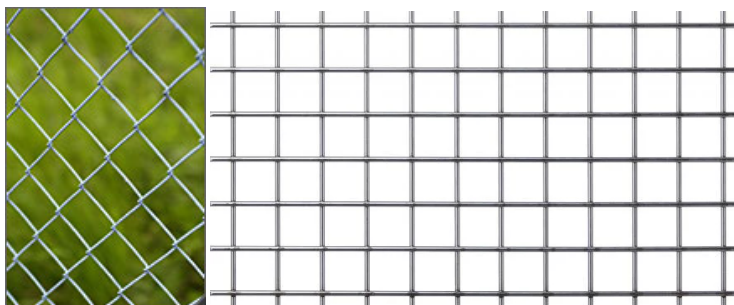
Εικ. 6 Απούντια

⁶Πιθανότατα από το επιστημονικό όνομα της φραγκοσυκιάς, που είναι Οπουντία ινδική συκή (Opuntia ficusindica) και προέρχεται από την αρχαιοελληνική πόλη του Οπούντος στην ανατολική Λοκρίδα, όπου κατά τον Θεόφραστο εφύετο.

Με τα «απούντια» παρομοιάζεται από τον ερωτευμένο του ακόλουθου τετράστιχου η σκληρή καρδιά και η απορριπτική στάση της αγαπημένης του:

Τα βάτια⁷ και τ' απούντια σου
και η σκληρή καρδιά σου
με κάνανε και σ' άφησα
κι έφυγα μακριά σου.

Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το κατάστημα γενικού εμπορίου των αδελφών Τάσου και Ηλία Καπετανάκου στο Ξηροκάμπι έφερε και διέθετε στους αγροτοκτηματίες της περιοχής μας γαλβανισμένα συρματοπλέγματα περιφράξεως της συρματοουργίας Χαλκίδος Ο. Δάρινγκ σε ρολά μήκους 25 και ύψους 1,5 – 2 μέτρων. Τα συρματοπλέγματα αυτά που πακτώνονταν, με τη στήριξη πασσάλων από σιδηρογωνιά και κρηπιδώματος μπετόν, στο έδαφος αντικατέστησαν σταδιακά, λόγω της αντοχής τους, τους πέντε παραδοσιακούς τρόπους περίφραξης των αγροκτημάτων, που προαναφέραμε.

Εικ. 7 Συρματοπλέγματα περίφραξης τύπου Δάρινγκ

⁷Τα βάτια. Από τη γραφή αυτή προέρχεται και η λέξη η (ο) βατιώνα(ς) για μέρος, συνήθως άκρο κτήματος, στο οποίο κυριαρχούν τα πυκνά βάτια.

Το λιτριβειό της οικογένειας Κατσουλάκου στα Κατσουλαίικα

Το λιτριβειό της οικογένειας Κατσουλάκου βρισκόταν στα Κατσουλαίικα στο κέντρο του οικισμού. Στεγαζόταν σε κτίριο ιδιοκτησίας του Πέτρου Κατσουλάκου του Ηλία, το οποίο βρισκόταν εντός της αυλής της οικίας του. Το λιτριβειό ως επιχείρηση αποτελείτο από τέσσερα μερτικά. Αυτά ανήκαν στους: Δημήτριο και Πέτρο Κατσουλάκο του Ηλία (αδελφία) και Σωτήριο και Σταύρο Κατσουλάκο του Γερασίμου (αδελφία)· ο Δημήτριος με τον Πέτρο ήταν πρώτα ξαδέλφια με τον Σωτήριο και τον Σταύρο. Δεν γνωρίζουμε πότε πρωτολειτούργησε το λιτριβειό· πιθανόν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Πάντως, γνωρίζουμε ότι στα χρόνια των γονέων των ως άνω ιδιοκτητών το λιτριβειό βρισκόταν σε πλήρη λειτουργία.

Στο λιτριβειό εργαζόνταν ως караβοκύρηδες (επικεφαλής) ο Πανάγος Σταρόγιαννης του Παντελή από το Παλιοχώρι και ο Δημοσθένης Κρητικός του Κωνσταντίνου από τα Καμίνια· ως κούπηδες (βοηθοί των караβοκύρηδων) ο Γεώργιος Βασιλειάδης του Κοσμά από τα Κατσουλαίικα, ο Νεοκλής Κρητικός του Κωνσταντίνου από τα Καμίνια και ο Μιχάλης Μπαρούνης του Ηλία από τα Καμίνια· ως λιτριβαράιοι ο Παναγιώτης Καψάλης του Νικολάου από τα Κατσουλαίικα, ο Ιωάννης Φραγκής του Αντωνίου από τα Κατσουλαίικα και ο Νίκος Φραγκής του Αντωνίου από τα Κατσουλαίικα.

Στο λιτριβειό έβγαζαν ελιές κάτοικοι από τα Κατσουλαίικα, τη Μούσγα, τα Καμίνια, τα Λιακαίικα, τα Λασκαράικα, το Παλιοχώρι, το Ξηροκάμπι, τον Αρκασά και το μοναστήρι της Ζερμπίτσας (ένα μέρος της παραγωγής του).

Η λειτουργία του λιτριβειού ξεκινούσε κάθε χρόνο με το που έβγαινε ο κόσμος για ελιές, στα μέσα του Νοεμβρίου, και τελείωνε στις αρχές του Μαρτίου. Λίγο πριν αρχίσει η ελαιοκομική περίοδος ερχόταν ειδικός μάστορας και με σφυρί και καλέμι χάραζε τα λιθάρια (σαν να τα ακόνιζε). Τα λιθάρια κινούνταν με το μουλάρι. Στο λιτριβειό δούλευαν τα μουλάρια των Σταύρου Κατσουλάκου, Νίκου Φραγκή και Ιωάννη Φραγκή· το μουλάρι του Ιωάννη Φραγκή ήταν ένα θηρίο, το οποίο του είχε στείλει ο κουνιάδος του από την Αυστραλία. Οι ανάγκες του λιτριβειού σε νερό καλύπτονταν από το πηγάδι, το οποίο βρισκόταν βόρεια αυτού μέσα στην ίδια αυλή. Η αμοιβή του λιτριβειού γινόταν με λάδι, που παρακρατείτο από την παραγόμενη ποσότητα κάθε φορά. Με λάδι πληρώνονταν και οι εργαζόμενοι σε αυτό. Σε έκτακτες στιγμές λειτουργίας του λιτριβειού η ειδοποίηση των εργαζομένων σε αυτό γινόταν με το χωνί του λαδιού, που μετατρέποταν σε τηλεβόα.

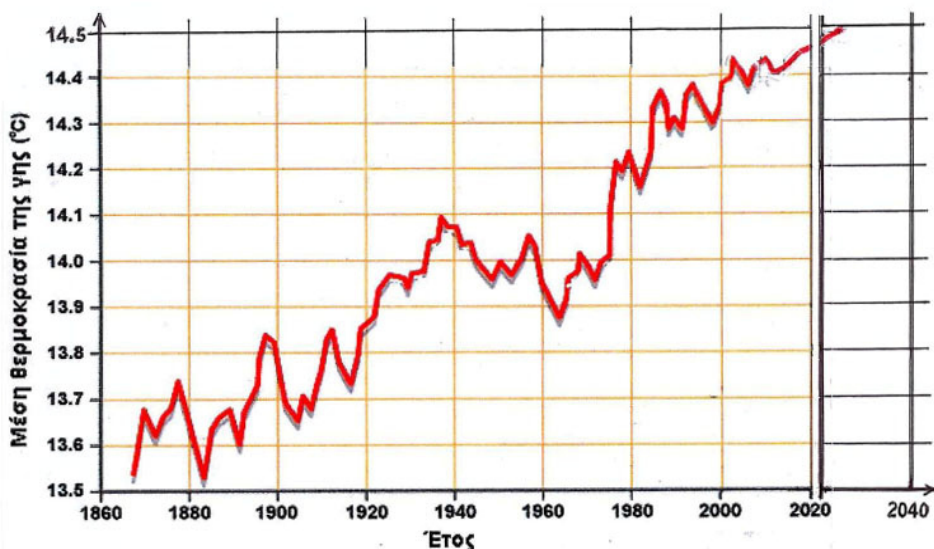
Ο χώρος γύρω από το λιτριβειό ήταν γεμάτος από ανθρώπους, από τους εργαζόμενους, από όσους έρχονταν να βγάλουν τις ελιές τους και αρκετούς άλλους που πήγαιναν για κουβέντα, να μάθουν τα νέα αλλά και για να ζεσταθούν. Η χαρτανιάστρα, το καζάνι με το νερό, έκαιγε συνέχεια (με πυρήνα) για τις ανάγκες του λιτριβειού και φυσικά ζέσταινε τον χώρο. Φυσικά δεν έλειπαν και τα μουλάρια και τα γαϊδούρια, απαραίτητα για τη μεταφορά του καρπού και του λαδιού, τα οποία τα έδεναν στα δέντρα, τις μουριές και τις ελιές, του ευρύτερου χώρου της ιδιοκτησίας του σπιτιού του Πέτρου Κατσουλάκου γύρω από την αυλή του σπιτιού.

Το λιτριβειό έκλεισε γύρω στο 1955-56. Τα μηχανήματα πουλήθηκαν. Μετά από λίγα χρόνια έπεσε και η σκεπή. Σήμερα σώζονται μόνο τα λιθάρια και η βάση πάνω στην οποία περιστρέφονταν.

Θεοφάνη Γεωργ. Καλκάνη

Κλιματική κρίση - Κίνδυνοι και ιδιαιτερότητες της περιοχής μας

Εξετάζοντας το διάγραμμα της παρακάτω εικόνας διαπιστώνουμε ότι η μέση θερμοκρασία της γης αυξάνεται από το έτος 1868 έως σχεδόν το σημερινό, το 2024. Το διάγραμμα –σχεδόν προφητικό– είναι από το βιβλίο Φυσικής της Α΄ Γυμνασίου που κυκλοφόρησε από το Υπουργείο Παιδείας το έτος 2013 και συνεχίζει να διδάσκεται. Αυτό το διάγραμμα συμπληρώθηκε έως σχεδόν το 2023 και ετέθη ως θέμα στον Πανελλήνιο Μαθητικό Διαγωνισμό Αριστοτέλης 2024 που επιλέγει μαθητές/τριες για την Διεθνή Ολυμπιάδα Φυσικής κάθε έτους.

Η συνεχώς αυξανόμενη, όμως, μέση θερμοκρασία του πλανήτη είναι μόνον μία παράμετρος της ονομαζόμενης περιβαλλοντικής κρίσης που αναγνωρίζεται ότι υπάρχει από όλους πλέον τους ειδικούς. Αυτή η αύξηση έχει ως επιπτώσεις την ελάττωση των βροχοπτώσεων σε όλη τη γη και την μείωση των υπόγειων υδάτων σχεδόν παντού. Επίσης, προκαλεί μείωση των καλλιεργειών και της υγρασίας του εδάφους, γεγονός που διαμορφώνει συνθήκες για δασικές ή και περιαστικές πυρκαγιές, αλλά και την –αργή αλλά σταθερά– ερημοποίηση περισσότερων περιοχών της Γης, ιδίως κοντά στον Ισημερινό.

Δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στον ελλαδικό χώρο και εστιάζοντας κυρίως στην περιοχή μας, πρέπει να μελετήσουμε το πρόβλημα, να κατανοήσουμε τον κίνδυνο και να πάρουμε κάποια μέτρα, αν μπορούμε (...)

Είναι εντυπωσιακή η μείωση της βροχόπτωσης στην Ελλάδα κατά τους προηγούμενους μήνες αυτού του χρόνου σε σχέση με τον μέσο όρο της προηγούμενης δεκαετίας, σύμφωνα με τις μετρήσεις των μετεωρολογικών σταθμών του δικτύου του Εθνικού Αστεροσκοπείου Αθηνών. Αυτή η μείωση φτάνει και το 50% σε σχέση με τον μέσο όρο της προηγούμενης δεκαετίας 2012–2022 σε όλη σχεδόν την Ελλάδα.

Αντίθετα, στην περιοχή της Σπάρτης, οι τιμές της βροχόπτωσης ήταν κοντά στους μέσους όρους της προηγούμενης δεκαετίας (περίπου 93%). Αυτή είναι μια ιδιαιτερότητα και της ανατολικής πλευράς του Ταϊγέτου (αυξημένη και συστηματική βροχόπτωση και χιονόπτωση), όπως έχει υποστηριχθεί στην εφημερίδα μας με αρκετά σημειώματα (βλ. Εκ της Φάριδος, Η διαχείριση των υδάτων στην περιοχή μας, περιοδικό Η Φάρις, τεύχος 65, Δεκέμβριος 2018, σσ. 3-4).

Συγκεκριμένα, οι δυτικοί υγροί άνεμοι που συστηματικά πνέουν από το Ιόνιο και συναντούν την οροσειρά του Ταϊγέτου υποχρεώνονται διαδοχικά σε άνοδο και κάθοδο για να την ξεπεράσουν. Και κατά την άνοδό τους (λόγω αδιαβατικής αραιώσης) και κατά την κάθοδό τους (λόγω αδιαβατικής συμπύκνωσης) αφήνουν την υγρασία τους να πέσει ως βροχή (στην ομβροπλευρά περισσότερο και στην ομβροσκιιά λιγότερο του Ταϊγέτου, αντίστοιχα). Έτσι εξασφαλίζονται περισσότερες βροχές στις πλαγιές του Ταϊγέτου σε σχέση με άλλες περιοχές.

Αυτή όμως η προνομιακή ιδιαιτερότητα δεν εξασφαλίζει μόνη της την βιωσιμότητα της περιοχής και στο μέλλον. Τα μεν επιφανειακά νερά από το λιώσιμο του χιονιού και τις βροχές, που ακολουθούν τις κατωφερείς (προς τα Ανατολικά) πολλές χαράδρες του Ταϊγέτου μέχρι την λακωνική κοιλάδα και μετά προς τη θάλασσα μέσω Ευρώτα, φθάνουν στη θάλασσα γρήγορα, σε μερικές ώρες. Αλλά αυτός ο χρόνος δεν επαρκεί για την είσοδο των νερών στο υπέδαφος μέσω των καταβοθρών του ασβεστολιθικού εδάφους για την τροφοδότηση του υπογείου υδάτινου ορίζοντα.

Οι πολλές χαράδρες της ανατολικής πλευράς του Ταϊγέτου συνιστούν μία –επίσης χρήσιμη– ιδιαιτερότητα της περιοχής μας. Είναι εύκολη και σχετικά φθηνή –με ξερολιθιά– η σύνθεση μικρών φραγμάτων στις εξόδους των πολλών χαραδρών / χειμάρρων προς την κοιλάδα για την δημιουργία μικρών λιμνών καθυστέρησης (μερικών εβδομάδων ή μηνών) των νερών προς την θάλασσα.

Το πλάτωμα της Ρασίνας στην Μπαρμπανίτσα (πάνω από το Ανάκωλο), τα πλατώματα του Γερακάρη στους Γοράνους, και άλλα στο Παλιοχώρι, στην Παλαιοπαναγιά, στα Ανώγεια και αλλού, μας περιμένουν (...).

Δημητρίου Θ. Κατσουλάκου
Τουρκέψαμε!

Μεγάλη Εβδομάδα. Περπατούσα στο κέντρο της Αθήνας. Κόσμος πολύς. Έλληνες και τουρίστες από το εξωτερικό. Τα εστιατόρια γεμάτα. Λογιών κρέατα στα πιάτα τους. Θυμήθηκα τη γιαγιά μου, Ευγενία Ν. Κονίδη, που σε περιπτώσεις μη τήρησης νηστειών, θρησκευτικών κανόνων έλεγε: Τουρκέψαμε!

Εκ της Φάριδος
Κρυφό σχολείο στο μοναστήρι της Γόλας

Το κρυφό σχολειό συνιστά έναν από τους γοητευτικότερους –θρυλούμενους ή πραγματικούς– μύθους της εθνικής μας παράδοσης και ιστορίας. Η ύπαρξη και λειτουργία κρυφών σχολείων, όπως της Γόλας, κατά την μακραίωνη δουλεία του λαού μας στους Τούρκους και στους Τουρκαλβανούς της περιοχής μας, προκαλεί ακόμη το ενδιαφέρον μας. Επιθυμούμε να γνωρίζουμε τις συνθήκες της λειτουργίας τους (όπου και όποτε λειτούργησαν), τις ανάγκες και τις προσδοκίες των υπόδουλων, αλλά και την προσφορά των σχολείων αυτών σε αυτούς και το έθνος.

Με αυτό το ζητούμενο και μετά πολυετή έρευνα δημοσιεύτηκε στον 32ο τόμο της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών η σχετική επιστημονική εργασία: Γεωργίου Θ. Καλκάνη – Θεοδώρου Σ. Κατσουλάκου, Κρυφό σχολείο στο μοναστήρι της Γόλας Λακωνίας», Πελοποννησιακά 32 (2022) 155-166. Η εργασία δημοσιεύεται ολόκληρη στην ηλεκτρονική έκδοση αυτού του τεύχους της Φάριδος, στον διαδικτυακό τόπο <http://efaris.gr>.

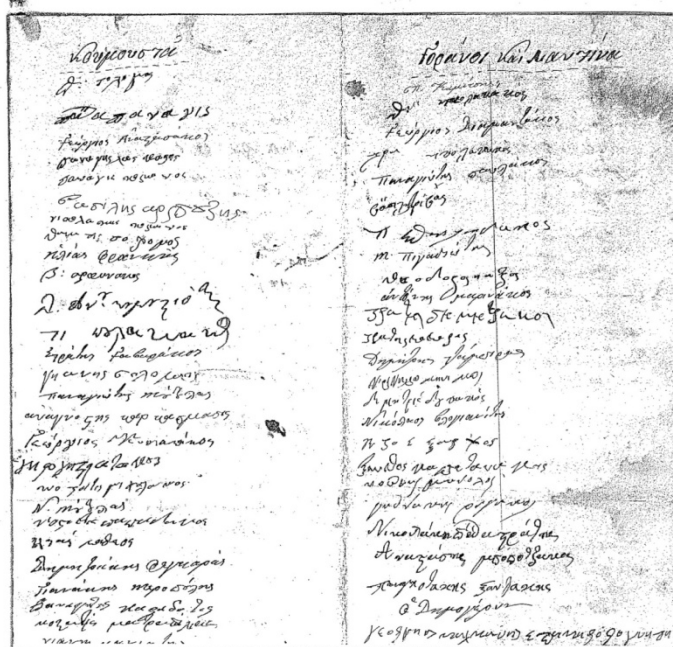
Η μονή της Γόλας

Η ιδιαιτερότητά αυτής της δημοσίευσης είναι οι αποδείξεις που επικαλείται η έρευνα για την ύπαρξη και την λειτουργία αυτού του κρυφού σχολείου στην Γόλα μετά το 1770, κατά τη διάρκεια των «σκοτεινών» χρόνων της περιοχής μας μετά τα Ορλωφικά.

Πρόκειται για πραγματικά, γνήσια χειρόγραφα κατοίκων των γύρω χωριών της Γόλας που έγραψαν ή και υπέγραψαν αυτόχειρα κείμενα το 1836. Ο χρόνος αυτός και η ηλικία τους, όταν έγραψαν ή υπέγραψαν, παραπέμπει στην υπόθεση / απόδειξη ότι μόνο σε ένα

κρυφό σχολειό σαν αυτό την Γόλας, την συγκεκριμένη εποχή, θα μπορούσα να έχουν διδαχτεί ανάγνωση και γραφή (...)

Σε αυτά τα κείμενα περιλαμβάνονται κώδικες, συμβόλαια, συμφωνητικά, προικοσύμφωνα, ... που έχουν διασωθεί. Κυρίως, όμως, η έρευνα επικαλείται ως αποδείξεις τις χειρόγραφες υπογραφές και σημειώσεις υπερ-διακοσίων κατοίκων / εν δυνάμει παλαιών μαθητών του κρυφού σχολείου της Γόλας. Οι χειρόγραφες υπογραφές τους φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ). Αυτοί, δημογέροντες και κάτοικοι των γειτονικών χωριών της Γόλας (31 από την Κουμουστά, 23 από τους Γοράνους και την Λιαντίνα, αλλά κι από πιο μακρινά χωριά) γράφουν και υπογράφουν (ο καθένας με επικύρωση του δημογέροντα του χωριού του) υπόμνημα το 1836. Υπόμνημα με αιτήματα προς την Ελληνική, πλέον, Κυβέρνηση μέσω της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας

Ιδιόχειρες υπογραφές κατοίκων της Κουμουστάς, των Γοράνων και της Λιαντίνας (με επικύρωση του γνησιού από τον δημογέροντα)

Ζητούν την συντήρηση του μοναστηριού και τη διατήρηση του σχολείου, εκμεταλλεύομενη την δυνατότητα που τους έδωσε το κρυφό σχολειό του μοναστηριού να διαβάζουν και να γράφουν τα «κολυβογράμματα» –έστω– που τους έμαθε.

Τέτοιες πραγματικές και γνήσιες αποδείξεις είναι συμβατές και απαιτούνται από την διαχρονικά καταξιωμένη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας –και της εκπαιδευτικής διερεύνησης– που εφαρμόζεται διεθνώς¹.

¹Γ.Θ.Καλκάνης, «Η Επιστημονική – Εκπαιδευτική Μεθοδολογία με Διερεύνηση», Πανεπιστήμιο Αθηνών, <http://micro-kosmos.uoa.gr>

Είναι γεγονός –και στην δημοσιευόμενη εργασία αναφέρεται– ότι οι σουλτάνοι κατακτητές επέτρεψαν –ή δεν απαγόρευσαν ποτέ με φερμάνια– την λειτουργία χριστιανικών / ρωμαϊκών σχολείων στην επικράτεια τους (κυρίως στις πόλεις) και χωρίς ποτέ να ανακαλέσουν γενικά την λειτουργία τους. Σε μερικές μάλιστα πόλεις ανέχτηκαν προνομιακά και την ίδρυση κάποιων σχολείων υπό την σκέπη της εκκλησίας και την συνδρομή ευεργετών. Σημειώνεται ότι η κρατική τους μηχανή είχε ανάγκη από μορφωμένους υπαλλήλους, όταν μάλιστα οι νεαροί ομοεθνείς τους δεν είχαν ιδιαίτερη έφεση στην μόρφωση.

Βέβαια, αυτά τα «φανερά» σχολεία δεν πληρούσαν τις προσδοκίες των Ρωμιών γιατί δεν δίδασκαν την πραγματική ιστορία τους και δε συντηρούσαν –ή δεν ενίσχυαν– την προσδοκία της απελευθέρωσης.

Όμως πολλές φορές κατά τη μακραίωνη κατοχή συνέβησαν σε πολλές περιοχές ξεσηκωμοί με εντάσεις και ακόμη πολεμικές επιχειρήσεις με σφαγές των Ρωμιών και καταστροφές των χωριών. Τότε, σε αυτές τις περιοχές, μόνο «κρυφά» σχολεία μπορούσαν να λειτουργήσουν.

Αυτό συνέβη και στην περιοχή μας. Υπενθυμίζεται ότι το μοναστήρι της Γόλας και τα γύρω χωριά υπέστησαν καταστροφές, πυρπολήσεις και ερημώσεις, με βασανισμούς και θανατώσεις των μοναχών και των κατοίκων από τους Τουρκαλβανούς δυνάστες της περιοχής (το 1770 μετά τα Ορλωφικά). Ακολούθησε η σκοτεινή εποχή για τον τόπο, με συνεχείς διώξεις και κινδύνους, χωρίς καμία πιθανότητα ανοχής για την λειτουργία οποιωνδήποτε «φανερών» σχολείων.

Στο μισοκατεστραμμένο όμως μοναστήρι, γύρω από τους μοναχούς που απέμεναν, κατέφευγαν τότε ορφανά παιδιά από τα γειτονικά χωριά για στέγαση και προστασία. Άλλα παιδιά έφταναν εκεί καθημερινά για φαγητό ή και περίθαλψη, βοηθώντας συγχρόνως στην λειτουργία του μοναστηριού και στην καλλιέργεια της γης του. Εκεί έβρισκαν και ένα «σχολείο», όπου εγγράμματοι καλόγεροι τα μάθαιναν –με προφυλάξεις για να μη γίνονται αντιληπτοί από τους φανατισμένους τότε Τουρκαλβανούς της περιοχής– τα «κολυβογράμματα» που ήξεραν. Αντίθετα στο κοντινό μοναστήρι της Ζερμπίτσας, με φυλακισμένο τον ηγούμενο του, οι συνθήκες ήταν δυσκολότερες και απαγορευτικές (...).

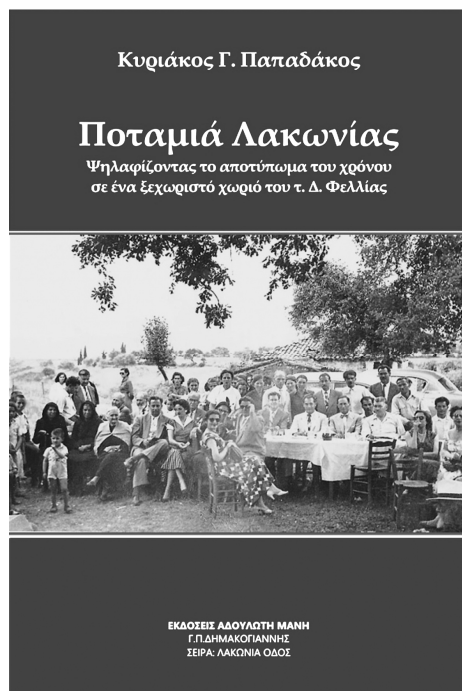
Η δημοσίευση της εργασίας για το κρυφό σχολείο στην Γόλα σχολιάστηκε υποστηρικτικά και από την αθηναϊκή εφημερίδα η «Καθημερινή» με ειδικό σημείωμα της την 23η Μαρτίου 2024 στη σελίδα 8. Σε αυτό επισημαίνεται ότι τα κρυφά σχολεία που λειτούργησαν κατά την τουρκοκρατία (όπως της Γόλας, μετά τα Ορλωφικά το 1770) έδειξαν τις αντοχές του λαού μας και την θέληση του να μάθει (έστω και με τα κολυβογράμματα των καλογέρων) την πραγματική ιστορία του τόπου, αλλά και να συντηρηθεί / ενισχυθεί η ελπίδα για την απελευθέρωση του. Επισημαίνεται, επίσης, από την εφημερίδα ότι οι παλιοί μαθητές του υπέγραψαν και επιστολές ζητώντας την συνέχισή του μετεπαναστατικά (...).

Τα κρυφά σχολεία, όπου και όποτε λειτούργησαν απόδειξαν τον πόθο και την δυνατότητα των Ρωμιών να ξαναγίνουν Έλληνες (...).

Εκ της Φάριδος
Ένα νέο βιβλίο για την Ποταμιά

Εδώ και λίγες εβδομάδες κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Αδούλωτη Μάνη» το βιβλίο με τίτλο «Ποταμιά Λακωνίας. Ψηλαφίζοντας το αποτύπωμα του χρόνου σε ένα ξεχωριστό χωριό του τ. Δ. Φελλίας» του εκ Ποταμιάς καταγόμενου καθηγητή Φυσικής Κυριάκου Γ. Παπαδάκου.

Στο βιβλίο αυτό ο συγγραφέας φιλοδοξεί να καταγράψει την ιστορία της Ποταμιάς, η οποία εκ την πραγμάτων εξελίσσεται ταυτόχρονα και παράλληλα με την ιστορία των γειτονικών χωριών των ανηκόντων στους τ έως Δήμους Φελλίας και Φάριδος.

Ο αναγνώστης μέσα από τις τριακόσιες πέντε σελίδες του βιβλίου θα αποκτήσει μια εικόνα για τις τελευταίες δεκαετίες της Τουρκοκρατίας στα χωριά μας και θα νιώσει έντονα συναισθήματα, παρακολουθώντας τον μεγαλειώδη αγώνα που για περισσότερα από εκατό είκοσι χρόνια μετά την απελευθέρωση έδωσαν οι πρόγονοί μας, προκειμένου να στεριώσουν αυτήν την πατρίδα, πολλοί από αυτούς προσφέροντας την ίδια την ζωή τους...

Οι αρχαιακές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν το καθιστούν ευρύτερου ενδιαφέροντος· ο εκλογικός κατάλογος του 1844 με τους 301 ψηφοφόρους του Δήμου Φελλίας θα επιτρέψει σε πολλούς να ιχνηλατήσουν την πορεία της οικογενείας τους στο βάθος του χρόνου.

Ο συγγραφέας θέλησε να καταγράψει την ιστορική διαδρομή του χωριού του στο διάβα του χρόνου. Ο αναγνώστης, είτε έχει κάποια σχέση με την Ποταμιά είτε όχι, θα διαπιστώσει ότι σε εντοπισμένο χώρο η «ιστορία» εξελίσσεται κατά τον ίδιο τρόπο για όλους...

Τάσου Κων. Φραγκή
Στιγμές από το παζάρι της Παρασκευής
και ο μπαρμπα-Πανάγος

Ο μπαρμπα-Πανάγος σύρθηκε σκιαχτά κι ανάλαφρα από τα σκεπάσματά του για να μην ταράξει τον ύπνο της κυράς του. Είχε πέσει αργά κουρασμένη από το φόρτο της ημέρας στο μπακάλικο αλλά και από την καθημερινή φροντίδα της φαμίλιας. Η κυρα-Πανάγαινα είναι το δεξί του χέρι. Με την αξιοσύνη και τον πληθωρικό χαρακτήρα της είχε κερδίσει την εκτίμηση όλων από 'κείνους που πέρασαν την πόρτα του ταπεινού στενόμακρου μπακάλικου με την φτωχικήπραμάτεια του, που όμως η φτωχολογία το προτιμούσε. Και όχι μόνο. Οι γυναίκες ειδικά την περιέβαλαν με αγάπη γιατί ακούραστα έστεργε στα βάσανά τους και όσο μπορούσε έβαζε και πλάτη. Κάποτε οι γυναίκες του χωριού της ανέθεσαν τη θέση της Προέδρου του Συλλόγου τους, δεν ήθελε να τις πικράνει και τελικά με τα πολλά δέχτηκε. Τα προεδριλίκια, οι τελετές και φανφάρες δεν της αρέσανε.

Ο μπαρμπα-Πανάγος ήταν ευχάριστος και απλός τύπος, με χιούμορ και ένα από τα πειραχτήρια της πιάτσας, που διασκεδάζανε με τους αφελείς και τους ευκολόπιστους που τους εξιτάρανε οι καπάτσοι, με τις ιστορίες τους για φαντάσματα και τέρατα και άλλες ανοησίες, προϊόντα παγανισμού. Ήταν κοντακιανός και λιπόσαρκος, σαν μανιάτικος άγιος, είχε όμως βλέμμα καθαρό και περπατησιά εφήβου.

Την ώρα τούτη που βγαίνει από την εξώπορτά του, οι αχτίδες του ήλιου ξεπροβάλλουν από τα στρουμπουλά χωματοβούνια του Πάρνωνα και πυρώνουν τις αιχμηρές κορυφές του Ταυγέτου. Σιγά σιγά η μέρα παίρνει να ζεσταίνεται.

Ξημερώνει μια φθινοπωρινή Παρασκευή και στο Ταυ που σχηματίζεται από τον ανατολικό δρόμο της πλατείας με 'κείνον που οδηγεί στην εκκλησία. Ντόπιοι αγρότες, κτηνοτρόφοι και γυρολόγοι μικροπωλητές στήνουν τα πόστα τους κι απλώνουν τηνπραμάτεια τους. Χρόνια τώρα τέτοια μέρα στο χωριό έχουμε παζάρι. Κι αυτό αντανακλά σε όλη την περιοχή, καθώς το Ξηροκάμπι είναι το κεφαλοχώρι της. Με όλα τα σχολεία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, με Ειρηνοδικείο, Αστυνομία, Ταχυδρομείο, Γραφείο ΟΤΕ, Αγροτικό ιατρείο, Αγρονομία, τρία ελαιουργεία, δύο μεγάλα καταστήματα ένδυσης υφασμάτων και λευκών ειδών, το ένα και οικοδομικών υλικών, οικοσκευής και ηλεκτρικών ειδών, αλλά και τροφίμων το άλλο. Επίσης, τρία-τέσσερα ραφεία και άλλα τόσα υποδηματοποιεία, ταβέρνες, καφενεία, μπακάλικά και λοιπά.

Η παρουσία στο χωριό των δημοσίων υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένου και του ΚΕΕΜ, ενίσχυε την τοπική οικονομία προς όφελος των αγροτών και κτηνοτρόφων, των τεχνιτών και των μικρών και μεγάλων επαγγελματιών, για αρκετό διάστημα. Καθημερινά αρκετοί κάτοικοι των γύρω χωριών επισκέπτονταν το Ξηροκάμπι, αλλά την Παρασκευή στο παζάρι οι επισκέπτες ήταν πάντα περισσότεροι και τα καφενεία στην πλατεία έσφυζαν από κόσμο. Το κίνητρο δεν ήταν μόνο τα ψώνια αλλά και το αντάμωμα συγγενών και φίλων, που έδινε τόνο στο παζάρι μικρού πανηγυριού.

Όλα αυτά συμβαίνουν κάτω από το σπίτι του μπαρμπα-Πανάγου, που με το πρώτο βουητό απ' τις κουβέντες και τα σούρτα-φέρτα της προετοιμασίας των πωλητών αρχίζει την περατζάδα του. Τους περισσότερους τους γνωρίζει, έρχονται κάθε χρόνο.

Καλωσορίσματα, φιλοφρονήσεις και κουβεντολίοι. Ρωτάει για όλα. Ο μπαρμπα-Πανάγος έχει κέφια σήμερα.

Η Παρασκευή του παζαριού μέχρι το μεσημέρι είναι δική του και με τους φίλους του στην πλατεία. Στο μπακάλικο θα μείνει η κυρά του κι ο πιστός του Σάββας. Είναι λίγες τέτοιες στιγμές γι' αυτόν και τον καταλαβαίνει. Όταν φτάνει εκεί τους βρίσκει να κρέμονται από τα χείλη του γερο-Γάνιου, που διηγείται ιστορίες του χωριού και διάφορα συμβάντα του παρελθόντος. Ο γέροντας είναι τσοπάνης αλλά και βιβλιοφάγος. Έχει άτρωτη μνήμη και ταλέντο αφηγητή. Τώρα τους λέει για την Κομηνή, την άτυχη γυναίκα που σκοτώθηκε κάπου στη δεκαετία του 1910 στη λούμπα που από τότε έχει το όνομά της.

Ένα καλοκαιρινό απόγευμα του 1930 στην αυλή του σχολείου ένα τσούρμο σχολιαρούδια συζητούσαν ζωηρά για τον θρύλο της Κομηνής, που λέει πως η άτυχη γυναίκα βγαίνει από τα νερά της λούμπας, όταν όποιος κολυμπάει εκεί και της χαλάει τη γαλήνη, και τον πνίγει. Το τσούρμο έχει διχαστεί. Άλλοι λένε ότι είναι αλήθεια και μάλιστα ισχυρίζονται ότι παππούδες τους ήξεραν και τα ονόματα αυτών που έχασαν τη ζωή τους από την αποκοτιά τους και βύθισαν στο πένθος τις οικογένειές τους. Κάποιοι άλλοι τους λιοιδορούσαν για τις ανοησίες που έλεγαν. Κάποια στιγμή ένας Ανωγειάτης, που δεν πίστευε τα θρυλούμενα περί αναδυομένης Κομηνής, δήλωσε ότι αυτός θα πάει στην Κομηνή να κολυμπήσει για να αποδείξει την πλάνη όσων πιστεύουν το αντίθετο. Την επόμενη μέρα ολόκληρο το τσούρμο έφτασε στην Κομηνή.

Ο τολμηρός Ανωγειάτης έπεσε χωρίς κανένα δισταγμό στο κρύο νερό της σιγμοειδούς λούμπας και άρχισε να κολυμπάει ... και τότε αναδύεται από το νερό η ατυχής πλην τιμωρός γυναίκα με πρόσωπο μουλουχρισμένο με καραμπογιά και κατάμαυρο σεμπερί στο κεφάλι και αρπάζει το θαρραλέο μειράκιο που άρχισε να φωνάζει... -'Αφσέ με, λωκυρούλα, άσε με, λω κυρούλα, δεν θα ξαναρθώ στη λούμπα σου. Οι σπαραξικάρδιες φωνές του αντηχούσαν σε όλη τη χαράδρα. Έπειτα από μερικά λεπτά ο πιο σώφρων της παρέας μπροστά στον πελιδνό ατρόμητο έδωσε τέλος στην τραγωδία. Στη χαράδρα τώρα αντηχούν τα γέλια των δραστών! ... αλλά και η πλατεία σείεται από τα μέχρι δακρύων χαχανητά της παρέας.

Σε λίγο τελειώνει και το παζάρι. Η «Φάρις» θα ψάξει όμως να βρει κι άλλες απολαυστικές ιστοριούλες που ομόρφαιναν την καθημερινότητα των ανθρώπων στο παλιό Ξηροκάμπι.

Συνδρομές

Για τη συνέχιση της έκδοσης της Φάριδος: Γιάννης Δ. Καπετανάκος 35€, Ευδοκία Διαμαντάκου 10€, Σοφία Μητροπούλου 10€, Γεώργιος Καράμπελας 20€, Αιμιλία Ρηγάκου 30€, Παναγιώτης Χριστοφιλάκος 50€, Γεώργιος Μούτουλας 20€, Στέλλα Καπετανάκου 30€, Αικατερίνη Κριτσιμηλιού 20€, Ζηνοβία Προκοπίδη 10€, Πόπη Δογατζή 20€, Κωνσταντίνος Α. Καλογεράς 25€, Αικατερίνη Α. Καλογερά 25€, Κωνσταντίνος Μπουραζέλης 100€, Γεώργιος Θ. Καλκάνης 35€, Σταύρος Θ. Καλκάνης 35€, Τάσος Δ. Φραγκής 35€, Δημήτρης Θ. Κατσουλάκος 35€.

Ευδοκία Θεοδ. Βλάχου
Οι χήνες - φύλακες ...ξανάρχονται

Από το πέρασμά μου και τις εμπειρίες μου, τα τελευταία χρόνια, από τα χωριά της Φάριδος στην Λακεδαίμονα, αλλά και την ζωή μου στα χωριά του Βάλτου, στην Αιτωλοακαρνανία, ζωηρές είναι οι παρατηρήσεις μου για τις πολλές ομοιότητες και τις λίγες διαφορές της ζωής εκεί και εδώ.

Μια από τις ομοιότητες είναι και η επανεμφάνιση της «χήνας - φύλακα» στις αυλές ή και στα κοτέτσια των χωριών και των δυο περιοχών, όπου πριν από αρκετά χρόνια χήνες-φύλακες εύρισκες συχνά. Οι κάτοικοι τις ήθελαν γιατί, εκμεταλλεζόμενες την εκπληκτική ακοή τους και τις δυνατές κραυγές τους, ειδοποιούσαν, όταν αισθανόντουσαν ότι υπήρχε κάποια απειλή ακόμη και στο βαθύ σκοτάδι (θυμηθείτε τις χήνες του Καπιτωλείου). Μετά από χρόνια τώρα που αυξήθηκαν πάλι οι κλοπές από ανθρώπους ή και οι αρπαγές και οι θανατώσεις πουλερικών ή άλλων οικόσιτων ζώων από αλεπούδες και κουνάβια, οι κάτοικοι ξαναθυμήθηκαν τις φαινομενικά «αθώες» και άπραγες χήνες και τις χρησιμοποιούν πάλι ως φύλακες. Αυτές, εκτός από τις κραυγές τους που σημαίνουν «συναγερμέ» και την αμυντική τους στάση με ανοικτές τις μεγάλες και δυνατές φτερούγες τους, επιτίθενται κιόλας σε ανθρώπους ή ζώα, χρησιμοποιώντας το ράμφος τους, στοχεύοντας κυρίως τα μάτια των εχθρών όταν απειλούνται τα αυγά τους ή τα μικρά τους.

Χαρακτηριστική είναι η είδηση από την Βραζιλία ότι σε τοπικές φυλακές έχουν «επιστρατευτεί» συμπληρωματικά χήνες, αφού είναι «εξίσου αποτελεσματικές, πιο οικονομικές και περισσότερο προσεκτικές» από τους σκύλους... Μεταξύ των πολλών παραλλαγών τους προτείνονται χήνες ως φύλακες που προέρχονται από την Γουινέα.

Ευτυχώς οι χήνες συμβιώνουν αρμονικά με όλα τα οικόσιτα ζώα των σπιτιών μας και των κτημάτων μας, αναπαράγονται συχνά και έχουν πολλά μικρά για να προσέχουν καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου, αρκούνται σε λίγη και κοινή τροφή των άλλων πουλερικών, παρέχουν νοστιμότατα αυγά και κρέας αλλά και φτέρωμα πολύ θερμομονωτικό, κυρίως όμως δεν δελεάζονται, όπως τα σκυλιά, από προσφορές... Παράλληλα, οι φραγκόκοτες βοηθούν με τις δυνατές στριγκλιές τους στην ειδοποίηση για την προσέγγιση γερακιών.

Φυσικά οι χήνες-φύλακες δεν θεωρούνται «πανάκεια» για την λύση όλων των προβλημάτων της ασφάλειας των οικόσιτων ζώων, όμως είναι δυνατόν να βοηθούν επικουρικά στην αντιμετώπισή τους, ειδοποιώντας για την εμφάνιση απειλής, σε συνδυασμό με τα άλλα παραδοσιακά ή και σύγχρονα μέσα προστασίας τους που χρησιμοποιούνται ήδη.

Γεωργίας Ν. Πολίτη
Τα μαγαζιά στα Καμίνια

Στο παρόν κείμενο θα καταγράψω τα μαγαζιά του χωριού μου, όπως εγώ τα θυμάμαι και τα έχω ζήσει από την παιδική μου ηλικία έως και σήμερα.

Θεωρώ πως δεν έχει υπάρξει περίοδος που στο χωριό να μην λειτουργεί τουλάχιστον ένα μαγαζί· σύμφωνα με πληροφορίες μου από το '60 και πριν λειτουργούσαν στα Καμίνια έντεκα μαγαζιά ταυτόχρονα. Όσον αφορά τα είδη των μαγαζιών, έχουν υπάρξει καφενεία, ταβέρνα και μίνι μάρκετ αλλά και τα παλιότερα χρόνια το κλασσικό μπακαλικάκι της εποχής.

Σήμερα στο χωριό λειτουργεί το καφενείο - ταβέρνα του Μεζίνη, σταθερή αξία χρόνων στη γωνία στην πλατεία του χωριού απέναντι από την εκκλησία σε κτίριο που ανήκει στην Πάτρα Θεοφιλοπούλου. Το μαγαζί το λειτουργεί ο Σπύρος Π. Μεζίνης, ενώ πριν είχε την ίδια μορφή και το λειτουργούσε ο αδερφός του, ο Γιάννης, και η σύζυγός του, η Κούλα, για περίπου έξι χρόνια.

Το 2007, παράλληλα με το καφενείο, άνοιξε και μίνι μάρκετ ο Λεωνίδας Μεζίνης, γιος του Σπύρου, και το λειτουργούσε η σύζυγος του και φίλη μου Ευτυχία Καμίτση. Βρισκόταν λίγο βορειότερα απ' την εκκλησία, στη στάση του λεωφορείου του κτελ, σε κτίριο ιδιοκτησίας του Παναγιώτη Ραζέλου. Το μαγαζάκι αυτό προμήθευε στο χωριό αλλά και τα γύρω χωριά τα απαραίτητα, ενώ μάζευε και πολλή νεολαία έξω στον ίσκιο του ευκαλύπτου για καφέ και χαβαλέ.

Το συγκεκριμένο οίκημα προτού γίνει μίνι μάρκετ ήταν για κάποια χρόνια ταβερνάκι - καφενείο συνεταιρικά του Παναγιώτη Δ. Αποστολάκου και της Βασιλείου Η. Πολίτη. Λίγα χρόνια νωρίτερα λειτουργούσε πάλι με την ίδια μορφή αλλά με άλλον ιδιοκτήτη, τον Κώστα Ρηγάκο (παρατσούκλι Χόντζας).

Και κάπου εδώ γυρίζω πολύ πίσω στην παιδική μου ηλικία σε τρία μαγαζιά που λειτουργούσαν στο χωριό, το μπακάλικο - καφενείο της θεια-Χρυσάνθης (Χρυσάνθης Κρίκα) πάνω στην πλατεία (δικό της το κτίριο), της θεια-Άρης (Αριάδνης Αναστασάκου), πιο πέρα επί του κεντρικού δρόμου κι αυτό, (δικό της το κτίριο), και στο κάτω χωριό το ταβερνάκι του Γεωργίου Η. Θεοφιλόπουλου, (δικό του το κτίριο), το οποίο έμαθα ότι ήταν και κρεπωλείο.

Τα δύο πρώτα σκοτεινά μικρά μαγαζιά με θησαυρούς μέσα για μας ως παιδιά. Μας πήγαινε η γιαγιά μου για σοκοφρέτα τότε, το γλύκισμα της εποχής, και τσίχλες. Τα είχε η θεια-Χρυσάνθη στο παραθυράκι στο κουτί τους. Μαυροφορεμένη, κοντούλα, αδυνατούλα με μαύρη μαντήλα πάντα. Στρογγυλά τραπεζάκια παραδοσιακά και ψάθινες καρέκλες. Λίγο πιο πέρα και η θεια-Άρη. Πιο μεγάλο μαγαζί, ψηλοτάβανο με πολύ περισσότερα πράγματα. Εγώ το θυμάμαι αυστηρά ως μπακάλικο, αλλά έμαθα ότι έχει υπάρξει και πολύ επιτυχημένα μάλιστα σαν ταβερνάκι. Είμαι και σχεδόν σίγουρη ότι είχε φέρει και τα πρώτα παγωτά στο χωριό. Και το τρίτο συνδεδεμένο με μακρινές μου αναμνήσεις μαγαζί το ταβερνάκι του Θεοφιλόπουλου στο σπίτι του κάτω, που πήγαινε ο παππούς μου για κρασάκι και μας έπαιρνε μαζί. Φωτεινό μαγαζί, με τα παραδοσιακά, χάλκινα κανατάκια, με πολύ ξύλο μέσα, αν θυμάμαι καλά, και μεγάλα δρύινα βαρέλια κρασιού πίσω.

Αυτά ήταν και είναι τα μαγαζιά του χωριού μου τα τελευταία σχεδόν σαράντα χρόνια, όπως εγώ τα έχω ζήσει.

Παναγιώτη Δ. Χριστοφιλάκου
«Ο δικός μας Τέλλης»

Φέτος συμπληρώνονται τριάντα χρόνια από τον θάνατο του δικού μας Τέλλη του Ανωγειάτη από τη μητέρα, θρυλικού χολυγουντιανού αστέρα Αριστοτέλη Τσαβαλά (Σαβάλα). Και ένα μικρό αφιέρωμα είναι επιβεβλημένο. Ο Τέλλης Σαβάλας όπως τον φώναζαν, υπήρξε ένας σπουδαίος ηθοποιός που διέπρεψε και άφησε το στίγμα του στον φανταστικό κόσμο του Χόλιγουντ και έμελλε να μείνει στην φιλομορφική ιστορία με τον εμβληματικό ρόλο του Ελληνοαμερικανού αστυνόμου της Νέας Υόρκης Θίο Κότζακ.

Γεννήθηκε στις 21 Ιανουαρίου του 1922 στο Γκάρντεν Σίτυ της Νέας Υόρκης από Λάκωνες μετανάστες γονείς τον Νίκο Τσαβάλα από τον Γέρακα και την Ανωγειάτισσα Χριστίνα Καψάλη. Ο πατέρας του είχε εστιατόριο, ενώ η μητέρα του αγαπούσε πολύ τη ζωγραφική μέχρι και το τέλος της ζωής της. Ο ίδιος ξεκίνησε να δουλεύει ως εφημεριδοπώλης και λούστρος στους δρόμους της Νέας Υόρκης. Μάλιστα, όταν μπήκε στο γυμνάσιο, δεν ήξερε να μιλά καθόλου αγγλικά. Σπούδασε αγγλικά, ραδιόφωνο και ψυχολογία στο Columbia University, από όπου και αποφοίτησε το '48. Αργότερα δούλεψε σε γνωστά κανάλια και ραδιοφωνικούς σταθμούς της αμερικανικής τηλεόρασης. Σε όλη του τη ζωή συνέχιζε να μιλά ελληνικά και δε ξέχασε ποτέ τη γλώσσα του. Η καριέρα του σαν ηθοποιός αρχίζει στα 35 του χρόνια. Έκτοτε αρχίζει η επιτυχία. Το πηγαίο ταλέντο του με τις καταπληκτικές ατάκες του μαζί με τη γυαλιστερή φαλάκρα του που του άρεσε πάρα πολύ συνηθίζοντας να λέει πως «όλοι φαλακροί ερχόμαστε στη ζωή».

Το 1963, λίγοι ίσως το γνωρίζουν, ήταν υποψήφιος για Όσκαρ για την θρυλική ταινία «Ο βαρυποινίτης του Αλκατράζ» με μία οσκαρική πράγματι ερμηνεία. Ακολουθούν πολλές ταινίες όπως «Το Ακρωτήρι του Φόβου» και «Οι δώδεκα ήταν Καθάρματα» κ.α. Μάλιστα σε επεισόδιο της θρυλικής πολεμικής σειράς «Η Μάχη» (The Combat) υποδύεται έναν γενναίο Έλληνα συνταγματάρχη με το όνομα Αριστοτέλης Καψάλης, χρησιμοποιώντας το επώνυμο της μητέρας του. Το 1969 παίζει τον θρυλικό κακό Stavro Blofeld στην ταινία του Τζέιμς Μποντ “On Her Majesty’s Secret Service” και καταξιώνεται. Είχε, επίσης, υποδυθεί τον Πόντιο Πιλάτο στην υποψήφια για τέσσερα όσκαρ ταινία «Η Ωραιότερη Ιστορία του κόσμου» (The Greatest Story Ever Told). Επίσης, έχει πρωταγωνιστήσει με τον θρυλικό επίσης Ρότζερ Μουρ στην ελληνικού περιεχομένου ξένη ταινία “Escape to Athena” το 1979.

Η μεγαλύτερη όμως επιτυχία του ήταν η συμμετοχή του στην αστυνομική σειρά “Kojak” το 1973-76, υποδυόμενος τον Ελληνοαμερικανό ντεντέκτιβ της Νέας Υόρκης Θίο Κοζακόπουλο. Μάλιστα ο ίδιος απαίτησε ο ντεντέκτιβ να είναι Έλληνας, αν και αρχικά δεν ήταν στο σενάριο, και δικαιώθηκε από τη μεγάλη επιτυχία. Ο ίδιος έλεγε αρκετές ελληνικές λέξεις και φράσεις, ενώ έπαιξε μαζί του και ο αδερφός του Γιώργος. Έμειναν αξέχαστες οι φράσεις, η χαρακτηριστική αγάπη του για τα γλεφιτζούρια και ασφαλώς η εμβληματική ερμηνεία του.

Ο ίδιος παντρεύτηκε τρεις φορές και ήταν νονός της γνωστής ηθοποιού Ελληνοαμερικανίδας Τζένιφερ Άνιστον. Βοηθούσε οικονομικά πολλούς ανθρώπους, ενώ συνέδραμε καθοριστικά στην στήριξη της ελληνικής κοινότητας του ιερού καθεδρικού ναού της Αγίας Σοφίας στο Λος Άντζελες, ορόσημο της ελληνικής παρουσίας στο Χόλυγουντ.

Στην Ελλάδα δεν μπορούσε να έρχεται συχνά. Όταν ερχόταν έμενε κυρίως στην Αθήνα. Όμως βάπτισε τον γιό του Νικόλα στα Ανώγεια στα τέλη της δεκαετίας του '80. Τα βαφτίσια έγιναν στον Αγιώργη και είχε μαζευτεί όλο το χωριό να δει τον Ανωγειάτη σταρ. Μάλιστα, νονός ήταν ο πρόεδρος του χωριού. Το παιδί ήταν τότε μεγαλωμένο. Όλοι τον χαιρετούσαν και εκείνος ανταπέδιδε την αγάπη τους. Οι παλαιότεροι θυμούνται πως πέρασε από τα καφενεία της πλατείας και κάθισε μαζί με τους συγχωριανούς του. Μιλούσαν για αρκετή ώρα, κάνοντας και τα γνωστά χιουμοριστικά αστέρια του. Ενημερώθηκε για όλα τα νέα του χωριού, τα έργα και τα προβλήματα που υπήρχαν. Γνώρισε τους συγγενείς και τους οικογενειακούς φίλους. Μάλιστα τότε ενδιαφερόταν για να κτίσει σπίτι στο χωριό, μιας και το σπίτι της μητέρας του είχε παραχωρηθεί στον Αγροτικό Συνεταιρισμό, ώστε να κατασκευαστεί το νέο κτήριο του Συνεταιρισμού. Η χαρά του που βρισκόταν τότε στο χωριό του, έστω και για λίγο, ήταν πολύ μεγάλη.

Παντού σε όλους και στις συχνές συνεντεύξεις του έλεγε πόσο αγαπούσε τη πατρίδα του. Έλεγε πόσο περήφανος είναι που είναι Έλληνας, ενώ είχε μιλήσει για τα δύσκολα παιδικά χρόνια και την κοροϊδία που εισέπραττε από τους συνομήλικούς του. Ο πατέρας του πάντα μιλούσε σε αυτόν και στα αδέρφια του για την πατρίδα τους, τη θρησκεία τους και την ελληνική περηφάνια. Σε μία σπάνια συνέντευξή του στην Ελλάδα, ίσως η τελευταία του, το 1971 στην Αθήνα είχε πει πως η μεγαλύτερη ευτυχία του είναι να έρχεται στην Ελλάδα και να λένε «ο Τέλλης Σαββάλας, ο δικός μας», καθώς και αυτά τα λόγια «να μη χάσουμε τη γλώσσα, να μη χάσουμε τη θρησκεία, κι αυτή την περηφάνια που είμαστε Έλληνες. Το αίμα νερό δεν γίνεται και ο ελληνισμός δεν χάνεται ποτέ, ούτε η αγάπη για τη χώρα».

Άφησε την τελευταία του πνοή στις 22 Ιανουαρίου του 1994 και ετάφη στο κοιμητήριο Χόλυγουντ Χιλς του Λος Άντζελες.

Το αστέρι του από τη γνωστή Λεωφόρο της Δόξας στο Χόλυγουντ

Ιωάννας Εξαρχάκου - Ρηγάκου
Ο Αϊ-Γιώργης των Γοράνων

Στις 19-8-2023 γιορτάσαμε τα εκατό χρόνια από τα θυρανοίξια του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Γοράνων. Όπως μας είπε στην ομιλία του ο κύριος Παναγιώτης Ρηγάκος το χτίσιμο ξεκίνησε το 1904. Οι Γορανίτες της Αμερικής με πολλές προσπάθειες μάζευαν χρήματα και έστελναν για να πληρωθούν οι μηχανικοί, χτίστες και εργάτες. Την υπόλοιπη δουλειά (πέτρες, άμμο, ασβέστη, νερό κλπ) την έκαναν εθελοντικά οι κάτοικοι του χωριού. Η ανέγερση ολοκληρώθηκε το 1923.

Κοντά στα τελειώματα, μας έλεγε η θεία-Βούλα Ρηγάκου (1916-2020), ένα πρωινό άρχισε να χτυπά επίμονα η καμπάνα λυπητερά (νταν - νταν - νταν ...). Οι κάτοικοι ρωτούσαν: Ποιος πέθανε; Ο τελάλης της εποχής φωνάζει από την πλατεία: Σήμερα πεθαίνει ο Αϊ-Γιώργης. Τι είχε γίνει; Είχαν τελειώσει τα υλικά και οι μαστόροι μάζευαν τα εργαλεία τους για να φύγουν. Αμέσως ξεσηκώθηκαν όλοι και κουβάλησαν κλαδιά για το καμίνι και νερό (οι γυναίκες) και τα υπόλοιπα οι άντρες. Και έτσι με αυτή την υπερπροσπάθεια ολοκληρώθηκε η αποπεράτωση της εκκλησίας, που κράτησε με διακοπές σχεδόν είκοσι χρόνια.

Στην ωραία τελετή που κάναμε στις 19-8-2023 η πιο συγκινητική στιγμή ήταν όταν στον Εσπερινό ο Σεβασμιότατος, οι ιερείς, οι ψαλτάδες και όλο το εκκλησίασμα έψαλαν όλοι μαζί το τροπάριο του Αγίου Γεωργίου «Ως των αιχμαλώτων ελευθερωτής» και της Παναγίας «Εν τη γενέσει την παρθενίαν εφύλαξας».

Ευγνωμονούμε τους προγόνους μας για την πανέμορφη εκκλησία που έφτιαξαν και παρακαλούμε τον καβαλάρη Άγιο Γεώργιο να προστατεύει το χωριό και όλον τον κόσμο.

Γεωργίου Δ. Παναγάκου
Το καπηλειό του Καραμπάτου

Βρε δεν πα' να λένε οι ρεμπέτες ότι το καπηλειό της Μαριγώς ή του Σκαραμαγκα ήταν τα καλύτερα. Εγώ ένα ξέρω κλασικό καπηλειό, αυτό που ήταν στο χωριό μας και το είχε ο Καραμπάτος (Παναγιώτης Καμίτσης).

Σ' αυτό έτρωγες το νοστιμότερο τηγανητό μπακαλιάρο, καγιανά, ρέγγα ψητή, κόκορα στιφάδο και την περίφημη σκωταριά. Για το κρασί δε ακόμα και τώρα το μνημονεύουν στις παρέες. Νέκταρ σερβιρισμένο σε κατρούτσο και σε ποτηράκια του κρασιού με τα περίφημα βραχάκια.

Εκεί λοιπόν εκεί ανδρωθήκαμε την εποχή του '60 - '70, κάναμε τις παρέες μας, πίναμε το κρασάκι μας κατά κανόνα ξεροσφύρι και, αν είχαμε, πληρώναμε, αλλιώς γράψιμο στο τεφτέρι.

Ακόμα σε αυτό ακούγαμε τον «Επιτάφιο» του Θεοδωράκη, καθότι ο μπάρμπα-Παναγιώτης ήταν αριστερών πεποιθήσεων και οι περισσότεροι δίσκοι ήταν, για την εποχή εκείνη, κουλτουριάρικοι. Εκτός και ερχότανε ο αστυνόμος από τους Γοράνους και τους έσπαγε.

Εκεί λοιπόν σε αυτό το καπηλειό δεν κατάλαβα ποτέ πώς σε ένα μικρό πεζοδρόμιο, που είχε έξω στο δρόμο, χώραγαν τρεις καρέκλες, όπου μόνιμα κάθονταν ο πατέρας μου,

ο Γιαννέας (Ιωάννης Παπαδάκος) και ο Μπούκουρας (Παναγιώτης Ρέτζης), μιλώντας συνέχεια, μια τουρκικά μια ελληνικά, για τη μικρά Ασία που είχαν πολεμήσει.

Λυπάμαι πολύ, φίλοι μου, που δεν υπάρχει πια αυτό το καπηλειό, νοιώθω όμως τυχερός που έζησα στην εποχή αυτή, γλέντησα σε μαγαζιά σαν αυτά και κουβαλάω ακόμα μέσα μου τη μυρουδιά τους και την αρχοντιά τους.

Παναγιώτη Γ. Λαμπρινού Ο καιρός στα χωριά μας

Δεκέμβριος

4-7: Βροχές.

10-11: Βροχές.

15-16: Ισχυρές βροχές.

20: Βροχές.

Ιανουάριος

6-8: Ισχυρές καταιγίδες, κατέβασμα της Ρασίνας, χιόνια στον Ταύγετο.

11-12: Βροχές, χιόνια στα δυο βουνά.

15: Βροχές ισχυρές, κατέβασμα της Ρασίνας.

21: Ισχυροί βοριάδες.

24: Παγετός. Η θερμοκρασία έφτασε τους -3 βαθμούς.

28: Χιόνια στα ορεινά στα δυο βουνά.

Φεβρουάριος

11: Τοπικές βροχές.

21: Βροχές, χιόνια στον Ταύγετο.

25-26: Ισχυρές καταιγίδες, χιόνι στον Ταύγετο, κατέβασμα της Ρασίνας.

Μάρτιος

1: Καταιγίδες.

4-5: Βροχές. Χιόνια στον Ταύγετο.

11-12: Βροχές. Χιόνια στον Ταύγετο.

16-20: Τοπικές βροχές.

22: Βροχές. Πασπάλα στα δυο βουνά.

Απρίλιος

23: Σκόνη από την Αφρική. Ορατότητα ελάχιστη, στα 100 μέτρα.

Μάιος

11-14: Τοπικές βροχές.

25: Τοπικές βροχές.

Ιούνιος

4-5: Πρώτος μίνι καύσωνας με 38 βαθμούς.

11-12: Καύσωνας με 41 βαθμούς.

29-30: Ισχυροί άνεμοι.

Ιωάννη Γ. Παρηγόρη

12° Μουσικό Χοροστασιό «Πέτρος ο Πελοποννήσιος»

Το 12° Μουσικό Χοροστασιό «Πέτρος ο Πελοποννήσιος» πραγματοποιήθηκε στο Ξηροκάμπι από τις 17 έως τις 21 Ιουλίου 2024. Οι καιρικές συνθήκες φέτος ήταν δύσκολες, επειδή επικρατούσε παρατεταμένος καύσωνας. Η συμμετοχή ήταν μεγάλη από μαθητές μουσικής, με την πλειονότητα τους να είναι μαθητές μουσικών σχολείων. Συμμετείχαν περίπου 45 παιδιά από το μουσικά σχολεία της Παλλήνης, των Αθηνών, του Αλίμου, της Καλαμάτας και της Σπάρτης. Η συνολική συμμετοχή μαζί με τους ενήλικες μαθητές ήταν 80 άτομα. Οι περισσότεροι διέμεναν στο Ξηροκάμπι.

Τα μαθήματα άρχισαν το απόγευμα της Τετάρτης 17 Ιουλίου με τον καθιερωμένο αγιασμό στο κτήριο του Γυμνασίου Λυκείου Ξηροκαμπίου. Λόγω του καύσωνα τα εργαστήρια έγιναν σε κλιματιζόμενους χώρους, στο Κοινοτικό, την αίθουσα του Κ.Α.Π.Η., τη δεξαμενή, το πνευματικό κέντρο της Αγίας Τριάδος και τον ξενώνα Τάλετον. Το εργαστήριο του χορού έγινε στο προαύλιο του σχολείου τις απογευματινές και βραδινές ώρες που έπεφτε ο ήλιος. Κάθε απόγευμα όλοι οι μαθητές συγκεντρώνονταν στο προαύλιο του σχολείου και σχημάτιζαν ένα μουσικό σύνολο ορχήστρας παίζοντας τραγουδώντας και χορεύοντας ότι είχαν διδαχθεί όλη την ημέρα. Την Πέμπτη και την Παρασκευή 18 και 19 Ιουλίου, η Αντωνία Σταρόγιαννη, εκπαιδευτικός από το Ξηροκάμπι, πραγματοποίησε ένα δημιουργικό εργαστήρι για παιδιά 6-11 ετών με θέμα: Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε το περιβάλλον. Το απόγευμα του Σαββάτου 20 Ιουλίου έγινε παρουσίαση από το Σύλλογο Ιστορικής Αναβίωσης Σπάρτης και τον πρόεδρό του Ηλία Περγαντή των στολών και της αρματωσιάς των αγωνιστών του 1821. Η προγραμματισμένη πεζοπορία από την Κουμουστά στη Γόλα και το γλέντι στην πλατεία της Κουμουστάς δεν έγιναν γιατί υπήρχε απαγορευτικό μετακινήσεων στο Ταύγετο λόγω του καύσωνα που επικρατούσε. Την Κυριακή και τη Δευτέρα αποχώρησαν οι μαθητές και γύρισαν στα σπίτια τους.

Στο χωριό όλη τη μέρα κυκλοφορούσαν μαθητές με όργανα. Από παντού ακούγονταν μουσικές και τραγούδια. Κάθε βράδυ στην πλατεία στηνόταν γλέντι που κράταγε μέχρι το πρωί. Το Ξηροκάμπι είναι πλέον ένα μουσικό χωριό γνωστό σε όλη την Ελλάδα και το εξωτερικό.

Η επιμέλεια των εργαστηρίων ήταν του Χρίστου Τσιαμούλη.

Δίδαξαν:

Τσιαμούλης Χρίστος: ορχήστρα, **Νικόλας Παλαιολόγος:** ταμπουράς, ούτι

Κώστας Γεωργούλης: βιολί, **Γιώργος Κλάδης:** κρουστά

Μανώλης Χριστοδούλου: κανονάκι, **Θοδωρής Τασούλας:** κλαρίνο

Μαρία Θεοφανίδου: πολιτικό λαούτο (λάφτα), **Στέλιος Κατσιάνης:** λαούτο

Ανδρέας Νιάρχος: φλογέρα, **Δημήτριος Μαντζούρης:** Παραδοσιακό τραγούδι

Καρφής Βασίλης: Χοροί της νησιωτικής Ελλάδας

Η διοργάνωση ήταν του Παιδαγωγικού Φιλοτέχνου Ομίλου Φάριδος με συνδιοργανωτές την Περιφερειακή Ενότητα Λακωνίας και πολίτες της Φάριδος

Ιωάννη Π. Κονίδη
Πέρδικα, η γόησσα των βουνών

Είχα χρόνια να τις συναντήσω και η έκπληξή μου ήταν μεγάλη, όταν τις είδα μπροστά μου να βόσκουν. Πίστευα ότι είχαν χαθεί για πάντα εκεί που άλλοτε αφθονούσαν, εκεί που το κακάρισμά τους αντηχούσε τα πρωινά σαν εγερτήριο σάλπισμα και ξυπνούσε τη φύση, φέρνοντας συγκίνηση στους κυνηγούς και στους ξοχίτες. Έμεινα ακίνητος πίσω από τον βράχο και άρχισα να τις παρατηρώ. Ήταν καμιά δεκαπενταριά. Τι χάρη! Τι ομορφιά! Ένα αρσενικό, καθισμένο στο βραχάκι, βίγλιζε με το σπινθηροβόλο μάτι του την περιοχή, έτοιμο να δώσει το σύνθημα του συναγεμμού, όταν αντιλαμβανόταν τον εχθρό. Και το κοπάδι, πάντα ανήσυχο, βοσκούσε στην πλαγιά τσιμπολογώντας σπόρους και κυνηγώντας ακρίδες και άλλα έντομα.

Έμεινα αρκετή ώρα στη θέση εκείνη. Δεν ήθελα να χάσω το θέαμα. Μα, όταν ξαφνικά εμφανίστηκαν οι σκύλοι μου, πέταξαν όλες στα γκρέμια, σε μέρη απάτητα, σε σχηματισμό σμήνους αεροπλάνων και ήταν τέτοιος ο θόρυβος των φτερών τους που προς στιγμήν τρόμαξαν και οι σκύλοι. Τότε θυμήθηκα ότι είχαν κάνει κάποτε να τρομάξει με το θορυβώδες και ξαφνικό πέταγμα τους και αυτόν τον ατρόμητο κλεφταρματολό, τον φόβο και τον τρόμο των Τούρκων, Κατσατώνης, όπως είχε ομολογήσει ο ίδιος.

Δεν ξέρω πόσοι είχαν το προνόμιο να δουν πέρδικα να περπατά. Μα όσοι την είδαν ομολόγησαν ότι τόσο αρμονικό, ρυθμικό, γρήγορο και ευφρόσυνο περπάτημα μόνο οι άγγελιοι μπορούν να έχουν, όπως γράφει και ο Στ. Γρανίτσας.

Πετροπέρδικα. Η βασίλισσα των βουνοκορφών, η βασίλισσα της ομορφιάς και της χάρης, το χιλιοτραγουδισμένο πουλί της δημοτικής ποίησης. Το όνομά της πήραν οι περδικόβρυσες, οι περδικόραχες, τα περδικοτσίμαρα, χωριά και κοριτσόπουλα. Εκατοντάδες τοπωνύμια, μα περισσότερα τα τραγούδια που εξυμνούν τη χάρη και την ομορφιά της «για ιδές την πέρδικα πώς περπατεί λεβέντικα» αλλά και την κορμοστασιά της «π' έχει τα νύχια κόκκινα και τα φτερά γραμμένα» και πού έγινε γάμος, χαρά και πανηγύρι και δεν τραγουδήθηκε.

Πλάι – πλάι με τους πολεμιστές, κλέφτες και αρματολούς, φέρνει και στέλνει μηνύματα χαράς και λύπης, κλαίει και μοιρολογούν σαν άνθρωποι, όπως τις θέλει ο λαός με ανθρώπινη λαλιά «μια περδικούλα του Μωριά να ταξιδέψει δεν μπορεί πέρα για να περάσει, να πάει χαμπέρι των κλεφτών ...». Δεν έχει όπλο η πέρδικα να συμπαρασταθεί στον πόλεμο, συμπαραστάθηκε όμως με τη λαλιά της και τη συντροφιά της. Με αυτή τη λαλιά τραγούδησε χαρούμενα αλλά και λυπητερά «κλαίω για την κλεφτουριά, για τους καπεταναίους, που τους χαλάει ο Αλή-Πασάς ...».

Στοργική και τρυφερή μάνα, θυσιάζεται για τα μικρά της, ανήσυχη ώσπου να μεγαλώσει «κι ας πέσει αετός και πάρει ένα από τα πουλιά της, κάνει καιρούς να πιεί νερό, χρόνους να κελαηδήσει ...».

Δεν διακρίνεται όμως μόνο για την ομορφιά της αλλά και για τη νοστιμιά της. Η ερωτευμένη νέα την ψητή πέρδικά θέλει να προσφέρει στον αγαπημένο της σύμφωνα με το δημοτικό τραγούδι «απόψε μαυρομάτα μου με σένα 'θελα να μείνω. Κι αν απομείνεις, ξέενο μου, τι θέλε να μου κάνεις, έχω ψαράκια στον νταβά και πέρδικα ψημένη».

Και εμείς οι Νεοέλληνες, άσχεπτα φερόμενοι, με τους αλλόγιστους αεροφεκασμούς και το χωρίς μέτρο κυνήγι την αφανίσαμε. Αφανίσαμε αυτό το πουλί, το στολίδι της ελληνικής φύσης, την καθημερινή συντροφιά του Έλληνα ξωμάχου. Ας ευχηθούμε και ας κάνουμε κάτι να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες ώστε ο μειωμένος πληθυσμός της να ανακάμψει μελλοντικά και να γεμίσουν πάλι τα βουνά μας από το πανέμορφο αυτό πουλί.

Άννας Ιππιώτου - Μαστακούρη
Η πίτσα και το τοστ

Παιδάκι μικρό ήμουν, στο δημοτικό σχολείο πήγαινα, εκεί γύρω στο 1977. Κάναμε τη βόλτα μας στην πλατεία, κοντοστεκόμαστε στον μπαρμπα-Βασίλη τον περιπτερά και αγοράζαμε στραγάλια στο χωνάκι, όπως έκανε το χαρτί. Μας έτρωγε η περιέργεια να δούμε την καφετέρια την καινούρια. Ότι είχε ανοίξει και ήταν πολύ ωραία μέσα η αίθουσα, λέγανε. Πήγαινε όλη η οικογένεια και όχι μόνο άντρες!! Έφτιαχνε καφέ, νες καφέ, ουζάκια, μπιρίτσες και ... πίτσα. Πίτσα;;; Τι είναι η πίτσα μαααα;;; ρωτούσα, απάντηση δεν έπαιρνα.

Στο μεσημεριάτικο τραπέζι του Σαββάτου έκανε ο πατέρας μου την πρόταση του: Το βράδυ στολιστείτε να πάμε στου κουμπάρου (Π. Παναγάκου) να φάμε πίτσα. Χαρά μεγάλη είχα. Τα καλά μου θα βάλω. Την κοτλέ καφέ φούστα με τα κίτρινα ανθάκια, το εκρού ζιβάγκο και την μπουκλέ κίτρινη μοτκόμερου ζακέτα μου. Τέλεια!!! Ανεβήκαμε τα μεγάλα σκαλιά και μπήκαμε. Πόσος κόσμος μέσα αα.... Τα τραπεζάκια χαμηλά, καρυδένια, οι καρέκλες, κοντά καναπεδάκια, δύο δύο κολλητά και μονά, όμως, κόκκινα, βελούδινα. Καινούριο ξύλινο πάτωμα, μεγάλη σόμπα στη μέση, φρεσκοβαμμένη, καινούρια η καφετέρια. Να λοιπόν και η πίτσα. Και πεινούσα τόσο. Τι νοστιμιά ήταν αυτή;; Κομμένη τριγωνάκια, μοσχοβολούσε το λιωμένο τυρί, ψημένο, ροδοκόκκινο το ζυμάρι από κάτω, τραγανή η άκρη του, πολύ γευστικό και μαλακό αυτό το σαλαμάκι. Ζαμπόν το λένε, λέει ο πατέρας μου. Μαγικά νόστιμη η πίτσα!! Ο πατέρας μου παράγγειλε και δεύτερη.... Πάει θα σκάσουμε σήμερα....

Από την πρώτη φορά που πήγαμε, ήταν και εγκαίρως, μετά κάθε Σάββατο βράδυ ήταν η πολυτέλεια της ζωής μας. Πηγαίναμε για ΠΠΤΣΑ!! Τρώγαμε του σκασμού. Παίρναμε και για το σπίτι. Την τρώγαμε για δεκατιανό την Κυριακή μετά την εκκλησία!! Φοβερό πράγμα αυτή η πίτσα, που έλεγε και ο παππούς μου.

Μετά από λίγα χρόνια περίπου το 1980-1981, η οικογένεια ήταν κατά δύο άτομα πιο μεγάλη με τα δύο μικρά μας, ανακαινίστηκε και το καφενείο του Βαγγελάκη. Ερχόμενος ο γιος του ο Τάκης από την Αθήνα, έφερε πολλά καινούρια πράγματα. Ένα ήταν το μπιλιάρδο το αμερικάνικο. Πηγαίναμε με την Λάνα την Αμερικάννα, εγγονή του μπαρμπα-Μήτσου του Φεγγαρά και παίζαμε.

Το άλλο και καλύτερο, ήταν το ΤΟΣΤ. Ρωτούσα πάλι. Μπαααα, τι είναι αυτό;; Απάντηση δεν έπαιρνα.... Ένα βράδυ χτυπιόταν η μάνα μου τι να μας ταΐσει. Τέσσερα παιδιά, τέσσερα στόματα. Ευκαιρία λέει ο πατέρας μου να δοκιμάσουμε το ΤΟΣΤΤΤΤ... Μια και δυο πήγε στου Βαγγελάκη, έπαιξε καμιά ώρα και το χαρτάκι του και γύρισε με τη σακούλα γεμάτη. Όλο περιέργεια είμαστε να δούμε.... Να γευθούμε!!! Δύο κομμάτια τετράγωνα ψωμάκια, με καφέ γραμμές καρβουδισμένες... Στη μέση λιωμένο τυράκι και ζαμπόν. Το άλλο ΤΟΣΤ, στην μέση λιωμένο τυράκι και μια φέτα στρογγυλό, διαφορετικό σαλαμάκι.... ΜΠΕΪΚΟΝ το είπε ο πατέρας μου!! Επάνω τους κόκκινη σάλτσα γλυκιά και πικάντικη. Κέτσαπ το έλεγε ο Τάκης και ήταν σε μεγάλο πλαστικό μπουκάλι. Τι νοστιμιά ήταν αυτή!!! Έδεναν όλα τα υλικά μαζί. Βράδυ πάρα βράδυ το μενού της μάνας μου είχε τοστ με «τσίτσο», έτσι το έλεγε ο πατέρας μου που δεν μπορούσε να το πει το κέτσαπ.

Λατρεία έγινε στο χωριό μας η πίτσα και το τοστ του Βαγγελάκη!!! Μεγαλώνοντας πηγαίναμε παρέες μετά την ποδηλασία μας, χειμώνα μέσα στην «καφετέρια», καλοκαίρι στον πλάτανο από κάτω, για πίτσα και COCA-COLA!! Πολιτισμός βλέπετε!!!

Της αγοράς

Μη φύγεις μετά, ρε ...»

Μια συντροφιά συμπατριωτών μας είχαν πάει κάποτε στην Σπάρτη για να παρευρεθούν σε προεκλογική ομιλία πολιτικού αρχηγού που διετέλεσε αργότερα και πρωθυπουργός. Χαιρετήθηκε ο αρχηγός από μακριά, σηκώνοντας το χέρι, με κάποιον από τους παρευρισκόμενους συμπατριώτες μας και του φώναξε: «μη φύγεις μετά, ρε ...». Ο συμπατριώτης μας μετά εξήγησε το ρε: «κάναμε μαζί φαντάροι στην αεροπορία ...». «Αθάνατη στρατιωτική θητεία και οι φιλίες της (!).

«Ξέχασέ το ...»

Παρέα φοιτητών από τα χωριά μας τη δεκαετία του 1980 πηγαίναμε συχνά για φαγητό στο υπόγειο με πολλά σκαλιά, το λεγόμενο «υποβρύχιο»-μαγέρικο του Οικονομάκου, κοντά στην Ομόνοια. Εκεί εργαζόταν ως σερβιτόρος ο συμπατριώτης μας μπαρμπα-Θανάσης, με βοηθό του τον παλιό μας συμμαθητή Βασίλη. Αφού μαθαίναμε τα νέα των χωριών μας, παραγγέλναμε φαγητά. Τα λέγαμε στον μπαρμπα-Θανάση κι αυτός τα φώναζε στον Βασίλη ένα - ένα. Κάποτε διάλεξα «φρικασέ», αλλά ο μπαρμπα-Θανάσης φώναζε δυνατά στον Βασίλη «ένα ψητό!», προσθέτοντας χαμηλόφωνα σε μένα με μισό στόμα: «ξέχασέ το, είναι μπαγατιάτικο...». «Αθάνατοι» Ξηροκαμπίτες.

«Εγώ τώρα πάω για άρμεγμα ...»

Γλέντι στην πλατεία του Ξηροκαμπιού για την γιορτή της Αγια-Τριάδας τη δεκαετία του '80. Χορός με το κλαρίνο του Μητράκου. Ένας συμπατριώτης μας έχει «κολλήσει» χαρτονόμισμά στο κούτελο του Μητράκου κάνοντας παραγγελιά από νωρίς για ένα «γνήσιο» καλαματιανό και όχι κανένα «μπεμπεκίστικο», όπως είπε Περίμενε υπομονετικά τη σειρά του και χόρεψε το τραγούδι που είχε παραγγείλει περασμένες πια δώδεκα τα μεσάνυχτα. Μετά τον χορό ξεκίνησε να φύγει και κάποιος του ευχήθηκε καλό ύπνο. Αυτός του απάντησε: «ποιόν ύπνο ..., για άρμεγμα πάω στο μαντρί ...». «Αθάνατη» λεβεντιά.

Μελλοντικός αόριστος

Είχαμε καθίσει –με τον Δάσκαλο όλων μας– σε ένα τραπέζι της πλατείας και παραγγείλαμε καφέδες. Ο καφετζής αποκρίθηκε αμέσως: «έφτασαν...». Ο Δάσκαλος που μας μαθαίνει πάντα, σε κάθε ευκαιρία, παρατήρησε: «μελλοντικός αόριστος ...» και πρόσθεσε: «με αυτό το παράδειγμα υπάρχει αναφορά στο Λεξικό του Σταματάκου για τον μελλοντικό αόριστο της Αρχαίας Ελληνικής ...». «Αθάνατε» Δάσκαλε!

Ο αγοραίος

Εκ της Φάριδος
Ο Γεώργιος Ιωάν. Βολτής
Η συνεισφορά του στην αναγέννηση της Ι. Μ. Γόλας

Η εφημερίδα μας, από το μεγάλο και πολυσχιδές έργο του συμπατριώτη μας δικαστή Γεώργιου Ιωάν. Βολτή που «έφυγε» πρόσφατα, εστιάζει το σημείωμά της αυτό στην καθοριστική συνεισφορά του στην αναγέννηση της Ιεράς Μονής Γόλας την δεκαετία του 1970.

Αυτήν την δεκαετία ισχυρή ήταν η απαίτηση των κατοίκων της περιοχής για την διάσωση από την ισοπέδωση και για την αναγέννηση της Μονής, αλλά και η συνειδητοποίηση ότι η προσπάθεια δεν θα πρέπει να βασιστεί στο κράτος και την επίσημη εκκλησία αλλά στις τοπικές / γειτονικές κοινότητες.

Έτσι, μετά από πολλές συζητήσεις και προσπάθειες, συστήθηκε μία επιτροπή αφοσιωμένων συμπατριωτών στο έργο της αναγέννησης με πρόεδρο τον δικαστή Γεώργιο Βολτή.

Αυτή ανέθεσε τη μελέτη και την δημιουργία των τεχνικών σχεδίων για το ξαναχτίσιμο και την ανακαίνιση της Μονής στον αρχιτέκτονα μηχανικό Παναγιώτη Νικολουλέα, χωρίς αμοιβή, με την εκκλησία να είναι παραμελημένη και τα περισσότερα γύρω κτίρια να είναι ερείπια. Το κυριότερο όμως έργο που ανέλαβε η επιτροπή ήταν η συγκέντρωση χρημάτων. Οι προσφορές των κατοίκων των γύρω χωριών αλλά και των μεταναστών στις ΗΠΑ και στον Καναδά ήταν συγκινητικές και τελικά επαρκείς, όταν μάλιστα έβλεπαν το πρόπλασμα της αναγεννημένης μονής που φιλοτέχνησε ο μηχανικός, πριν αρχίσει η ανακατασκευή.

Η καθοριστική συνεισφορά του προέδρου της επιτροπής Γεωργίου Βολτή συνίστατο στην πίστη / εμπιστοσύνη που ενέπνευσε λόγω της ιδιότητάς του και της προσωπικότητάς του –μαζί με τα μέλη της επιτροπής– στους δωρητές ότι η συγκέντρωση και η καλή διαχείριση των χρημάτων ήταν εξασφαλισμένη.

(Και) Βέβαια το αποτέλεσμα, ένα έργο πρότυπο από όλες τις απόψεις, είναι θαυμαστό από όλους. Όλοι μιλούν / μιλάμε για αναγέννηση του Μοναστηριού της Γόλας (...).

Κωνσταντίνου Δ. Βολτή
Για τον Γεώργιο Ιωάν. Βολτή

Με σεβασμό στην διακριτικότητα, την σεμνότητα και την ταπεινότητα της προσωπικής και δικαστικής ζωής σου, αγαπητέ Γιώργο, θα προσπαθήσω να περιοριστώ σε λίγες λέξεις, για να αναταποκρίνονται στον δικό σου λιτό και περιεκτικό λόγο, που δικαίωσε το «λακωνίζεις».

Ο δικαστής Γιώργος Βολτής στερέωσε με τις ιδιαίτερες αρετές του ένα άριστο όνομα στα δικαστήρια της χώρας. Έχουν περάσει σχεδόν πενήντα χρόνια και οι παλαιότεροι θυμούμαστε και οι νεότεροι μαθαίνουν τον ανακριτή Γεώργιο Βολτή, που θεμελιώνει άοκνα, άκαμπτα, θαραλέα και υποδειγματικά το κατηγορητήριο για την δίκη πραξικοπηματιών του 1967. «Ο δικαστής πρέπει να είναι ίδιος κοντά σε όλους,

επώνυμους και ανώνυμους, γνωστούς και άγνωστους», έλεγε συχνά. Το μότο του ήταν «Ό,τι επιτάσσει το δίκαιο».

Ως οικογενειάρχης έζησες στην χαρά μιας ευτυχισμένης οικογένειας, που όμως διατάραξε οδυνηρά ο φυσικός αποχωρισμός από την αγαπημένη Αλίκη.

Ένωθες ευτυχής, όταν έβρισκες χρόνο να φορέσεις το ρούχο του αγρότη για να περιποιείσαι τον κήπο σου, να προετοιμάζεις το περιβόλι και το κτήμα σου, για να απολαύσεις το άρωμα των λουλουδιών και τους καρπούς της γης.

Με την συνολική παρουσία σου τίμησες το χωριό που γεννήθηκες και αυτό οφείλει και ανταποδίδει την τιμή.

Χρήστου Π. Καψάλη
Μαρία Π. Καράμπελα (1939-2024)

Τη Μαρία την Καράμπελα τη γνώρισα χρόνια πριν, όταν επέστρεψε από την Αμερική, για οριστική εγκατάσταση στο χωριό μας, τους Γοράνους, που υπεραγαπούσε. Ήταν γνωστή για τη δράση της μέσα από τον Σύλλογο των ομογενών της Αμερικής, την οποία μετέφερε και στο χωριό της. Με τιμούσε με τη φιλία της και, μέσα από αυτή, γνώρισα ένα άτομο ευγενικό, ευαίσθητο, φιλόanthρωπο, με ιδέες πρωτοποριακές και ανεξάντλητο ενδιαφέρον για την πρόοδο και την ανάπτυξη του χωριού μας. Μας ένωσαν για πολλά χρόνια κοινές προσπάθειες και δράσεις για έργα κοινωφελή και προσφορά ανθρωπιστικής βοήθειας και σ' αυτό συνετέλεσε η σημαντική οικονομική βοήθεια που έφερε μαζί της από τον Σύλλογο της Αμερικής. Στάθηκε δίπλα στην οικογένειά της με αφοσίωση και είχε έναν καλό λόγο για τον καθένα. Υπήρξε μια πραγματική αρχόντισσα, με όλα τα χαρίσματα ενός προικισμένου ατόμου. Αισθάνομαι ευτυχής που τη γνώρισα και συμπορευθήκαμε σε πολλές κοινές δράσεις. Το χωριό μας έγινε φτωχότερο με τον θάνατό της! Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τη σκέπασε!

Τα νέα μας

Ξηροκάμπι

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Παναγιώτης Λαμπρινός του Δημητρίου ετών 82, Σπυρίδων Αποστολάκος του Δημητρίου ετών 60, Σπυρίδων Σακελλαριάδης του Δημητρίου ετών 88, Βενετούλα Λιντζέρη του Παναγιώτη ετών 67, Παναγιώτης Παυλούνης του Δημητρίου ετών 88, Ευαγγελία Μαυροειδή του Επαμεινώνδα ετών 81, Μαρία Κοντού του Παναγιώτη ετών 66, Αικατερίνη Καρκαμπάση του Κωνσταντίνου ετών 84, Σπυρίδων Δουκόγιαννης του Παναγιώτη ετών 79, Λουίζα Λάσκαρη του Σπυρίδωνος ετών 84.

Παλαιοπαναγιά

Γέννηση: Το ζεύγος Κωνσταντίνου Μπέκελη του Σταύρου και Μαρίας Μαγέτου του Γεωργίου απέκτησε κορίτσι.

Γάμος: Η Ευαγγελία Φουντούκη του Κανέλλου παντρεύτηκε τον Βασίλειο Μάνη του Γεωργίου.

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Σπυρίδων Ηλιόπουλος του Δημητρίου ετών 69, Γεώργιος Φωτάκος του Νικολάου ετών 60, Αικατερίνη Γιαλελή του Βασιλείου ετών 95.

Ανώγεια

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Δημήτριος Λύβας του Ηλία, Παναγιώτης Κούτρος του

Θεοδώρου ετών 88, Αμαρτζίτ Αμαρτζίτ του Τερλοχάν ετών 61 (Ινδία).

Τραπεζοντή

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Παναγιώτα Ρουμελιώτη του Κωνσταντίνου ετών 91, Ευστράτιος Κρομμύδας του Χρήστου ετών 84, Αθανάσιος Βαλκανάς του Γεωργίου ετών 89.

Λευκόχωμα

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Νικόλαος Παναγιωτόπουλος του Αρτεμίου ετών 97, Γεώργιος Πριστούρης του Δημητρίου ετών 84, Νίκη Κουτράκου του Εμμανουήλ ετών 83.

Ποταμιά

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Αναστάσιος Κουρνικιώτης του Κωνσταντίνου ετών 80, Βασιλική Αθανασούλα του Ηλία ετών 95, Χρήστος Καμίτσης του Δημητρίου ετών 64.

Καμίνια

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Κυριακούλα Κοντάκου του Ευθυμίου ετών 66, Θεόδωρος Λαγάκος του Θεοδοσίου ετών 94 (Τορόντο).

Πολοβίτσα

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Σπυρίδων Πηγαδιώτης του Στυλιανού ετών 84, Γεώργιος Νικολακάκος του Ανδρέα ετών 83.

Γοράνοι

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Δημήτριος Εξαρχάκος του Γεωργίου ετών 94, Ευάγγελος Κατούνας του Νικολάου ετών 70, Γεώργιος Δάνος του Ευστρατίου ετών 68, Παναγιώτης Δημητράκος του Γεωργίου ετών 59, Μαρία Καράμπελα του Παναγιώτη ετών 85

Κουρτσούνα

Θάνατος: Απεβίωσε η Σωτηρία Κατσούλη του Γεωργίου ετών 90.

Άρνα

Θάνατος: Απεβίωσε η Ελένη Τσαμασίρου του Παναγιώτη ετών 88.

Κοτσαντίνα

Θάνατοι: Απεβίωσαν οι: Ευστρατία Μαλτέζου του Παναγιώτη ετών 89, Παναγιώτα Παναγούλια του Θεοδώρου ετών 89.

Βιβή Ξ. Κωτσιοτοπούλου

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΚΑΛΚΑΝΗΣ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ Σ. ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΣ

ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ
ΤΗΣ ΓΟΛΑΣ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

«ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ»

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΛΒ΄ – 2022

ΑΘΗΝΑΙ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΚΑΛΚΑΝΗΣ, Όμ. Καθηγ. ΕΚΠΑ
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ Σ. ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΣ, δ. Φ.

ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΓΟΛΑΣ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

Η έρευνητική διαδικασία τής επιστήμης, ή ιστορικά καταξιωμένη «επιστημονική μέθοδος» πού έχει διαμορφώσει τις σημερινές φυσικές επιστήμες και τούς έχει προσδώσει αξιοπιστία και έγκυρότητα, βασίζεται στο πείραμα. Το πείραμα έπιβεβαιώνει ή διαψεύδει, αντικειμενικά, την όποια υπόθεση διατυπώνεται σε κάθε έρευνητικό έρώτημα και την ανάγκει αναντίρρητα σε θεωρία ή την αφήνει αντίστοιχα να αίωρηται ως ανεπιβεβαιώτη υπόθεση¹.

Είναι όμως δυνατό να γίνη τώρα πειραματισμός για να άπαντηθί το ιστορικό έρώτημα πού άκολουθεί; Το έρώτημα είναι: Λειτουργήσαν (ή λειτουργούσαν και κατά την διάρκεια τών σκοτεινών έποχών) «κρυφά» ή «άδηλα σχολειά», κατά την διάρκεια τής Τουρκοκρατίας στην χώρα μας και ειδικότερα στην περιοχή μας, την Νότια Κοίλη Λακεδαίμονα;

Θεωρούμε ότι πειραματισμός έχει ήδη γίνει. Τα άποτελέσματα τών πειραματισμών είναι μπροστά μας. Είναι κάθε χειρόγραφο κείμενο (κώδικας, συμβόλαιο, συμφωνητικό, προικοσύμφωνο, ...), πού έχει διασωθί και ή χρονολογική, γραφολογική, θεματολογική (...) μελέτη του παραπέμπει στην συγκεκριμένη έποχή και την συγκεκριμένη περιοχή. Τα χειρόγραφα αυτά είναι οί πειραματικές άποδείξεις άδιάλειπτης ύπαρξης γραφείων με στοιχειώδεις, τουλάχιστον, γνώσεις και δεξιότητες γραφής.

Άναμφισβήτητα, σε μεγάλες χρονικές περιόδους τής μακράς κατοχής τής χώρας μας και σε πολλές περιοχές της, ό κατακτητής είχε παραχωρήσει την δυνατότητα ή το προνόμιο –ή, με την άνοχή του, είχε έπιτρέψει– στους υπόδουλους να λειτουργούν σχολειά, δεδομένης και τής ανάγκης τής κρατικής

1. Γ. Θ. Κ α λ κ ά ν η, *Άπό την Επιστημονική Μέθοδο τής Έρευνας στην Εκπαιδευτική Μέθοδο με Διερεύνηση, στον Όρθολογισμό*, <http://micro-kosmos.uoa.gr/gr/publications/method/method.html>.

του μηχανής για μορφωμένους υπαλλήλους. Ἐξάλλου οἱ νεαροὶ ὁμοεθνεῖς του δὲν εἶχαν ἰδιαίτερη ἐφεση στὴν μόρφωση. Για μεγάλες χρονικὲς περιόδους ὁμως καὶ στίς περισσότερες περιοχές, ὅταν ὑπῆρχαν τοπικοὶ ξεσηκωμοί, ἔξαρση τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ἢ σκλήρυνση τοῦ ἐθνικισμοῦ τοῦ κατακτητῆ, οἱ ὅποιες εὐκαιρίες εἶχαν οἱ Ρωμιοὶ γιὰ στοιχειώδη ἔστω μόρφωση τῶν παιδιῶν δὲν γίνονταν φανερά.

Τότε ἀπέμεναν τὰ λίγα «γράμματα» ποὺ ἤξερε καὶ μάθαινε στὰ παιδιά του κάποιος γονιὸς στὸ σπίτι του, ἢ κάποιος ἐγγράμματος μοναχὸς ποὺ μὲ τὸ ὀχτώχι του ἔκανε τὸ ἴδιο στοὺς χώρους τῶν κοντινῶν μοναστηριῶν. Στίς δύσκολες, κυρίως, περιόδους στοὺς χώρους τῶν μοναστηριῶν εὔρισκαν καταφύγιο ἀρκετὰ ὄρφανὰ παιδιά, ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τὶς ἐκκλησιαστικὲς, κατ' ἀρχάς, ἀνάγκες τῶν μοναστηριῶν. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ παιδιά, μαζί μὲ τὰ παιδιά γειτονικῶν χωριῶν, ποὺ οἱ βιοποριστικὲς τους ἀνάγκες τὰ ἔφερναν στοὺς χώρους τῶν μοναστηριῶν, εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ μάθουν ἀπὸ τοὺς καλογῆρους τὰ βασικὰ «κολυβογράμματα», χωρὶς οἱ κατακτητὲς νὰ παίρνουν εἶδηση αὐτὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ καθημερινὰ «ἐργόχειρα» τῶν καλογῆρων. Μὲ τὰ κολυβογράμματα αὐτὰ πολλὰ παιδιά θὰ εἶχαν τὴν δυνατότητα τουλάχιστον νὰ ὑπογράψουν μὲ τὸ ὄνομά τους καὶ νὰ διαβάσουν, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνουν οἱ βασικοὶ μελλοντικοὶ γραφεῖς τῶν γειτονικῶν κοινοτήτων. Ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο εἶναι τὰ πολλὰ διασωθέντα κείμενα (συμβόλαια, συμφωνητικὰ, προικοσύμφωνα,...), ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ κατοίκους τῆς περιοχῆς σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, ἀκόμη καὶ στίς δύσκολες.

Ἡ σχέση ἱστορίας καὶ γεωγραφίας εἶναι ἀναμφισβήτητη. Τὰ γεγονότα ἐγγράφονται στὸν χρόνο ἀλλὰ διαδραματίζονται στὸν χώρο. Χῶρος, ἐν προκειμένῳ, εἶναι τὰ δύο χωριά τῆς λεγόμενης Κάτω Ρίζας τοῦ Ταυῆγέτου, Κουμουστὰ καὶ Γοράνοι, μὲ τὸ ἐνδιαμέσως κείμενο μοναστήρι τῆς Γόλας, καὶ χρόνος ἡ τελευταία ἑκατονταετία τῆς τετρακοσάχρονης δουλείας. Χῶρος καὶ χρόνος, δύο κυρίαρχες συνιστώσες τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Ὁ ὅρος κρυφὸ Σχολεῖο δὲν ἔχει παραδοθῆ γραπτῶς· καμιὰ ἀναφορὰ σὲ κείμενο δὲν ὑπάρχει. Καὶ αὐτὸ εἶναι φυσικὸ. Αὐτονόητο ὁμως εἶναι πὼς πολλὲς ἐνέργειες τῶν ὑποδούλων δὲν περιέρχονταν εἰς γνώση τῶν κατακτητῶν. Οἱ συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν ὑποδούλων γίνονταν ἐνίστε κρυφά· τὰ λόγια κάποτε ἀποκτοῦσαν χαρακτήρα μυστικιστικό: «κρυφὰ τὸ λένε τὰ πουλιά, κρυφὰ τὸ λέν' τ' ἀηδόνια». Λόγια θρησκευτικά: «Χριστὸς Ἄνέστη», «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου» νοηματοδοτοῦνταν κατὰ περίπτωσιν συνιστώντας μαρτυρίες ἱστορικῆς ἀξίας. Κάποιοι σήμερα ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξὴ κρυφοῦ σχολεῖο: Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο εἶναι μιὰ «ἐθνικὴ ἀνακρίβεια»². «Τὸ Κρυφὸ

2. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Ἐθνικὴ ἀνακρίβεια», *Τὸ Βῆμα* 22-3-1960.

Σχολειό... ένα έθνικό ψέμα»³. Η παρούσα μελέτη λαμβάνει σοβαρά υπόψη δύο μαρτυρίες, την ευστάθεια των οποίων προτίθεται να καταδείξει: «Μόνοι των οί Έλληνες εφρόντιζον διά την παιδείαν, ή όποία έσυνίστατο εις τό να μανθάνουν τά κοινά γράμματα και όλίγην άριθμητικήν άκανόνιστον· έν έλλείψει δέ τοϋ διδασκάλου, ό ιερεϋς εφρόντιζε περι τούτου. Όλα αυτά έγινοντο έν τῷ σκότει και προφυλακτά από τοϋς Τούρκους»⁴. Ο Μανουήλ Γεδεών, πολυγραφότατος ιστοριοδίφης, γράφει: «Μέχρι σήμερα οϋδαμοϋ άνέγνων έν όμαλή καταστάσει πραγμάτων (κατά σημερινήν έκδοχήν και φράσιν) βεζίρην ή αγιάνην, ή σουλτάνον έμποδίσαντα σχολειού σύστασιν ή ύποδομήν, τοϋθ' όπερ ήδύνατο να συμβή κατόπιν παραγγελίας χριστιανοϋ τινος άπεριτμήτου Τούρκου, καθώς ώνόμαζον αυτούς»⁵. Οί μαρτυρίες που έδράζονται στην λογική έχουν περίσσεια έγκυρότητα.

«Τό κρυφό σχολειό συνιστά έναν από τοϋς πιό γοητευτικούς μύθους της έθνικης μας ιστορίας»⁶. Η λειτουργία πάντως σχολειών κατά τοϋς σκοτεινοϋς αιώνες σε εκκλησιές και μοναστήρια δέν άμφισβητείται⁷. Αλλά και τό τοπωνύμιο «Κρυφό Σχολειό», που έχει δοθή σε έναν χῶρο, συνιστά μαρτυρία «γεγλυμμένη επί τοϋ έδάφους» άπροσδιορίστου χρονικοϋ βάθους⁸. Είμαι, έξάλλου, άναμφισβήτητο ότι πολλοί κληρικοί χρημάτισαν ως δάσκαλοι⁹.

Η άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων των ύποδούλων δέν ήταν κάτι δεδομένο ή και θεσμικά κατοχυρωμένο. Ο καθής της έπαρχίας της Μαγνησίας έντέλλεται να προστατεύη την έκτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων των Ρωμιών, «τά όποια δέον να τελοϋνται πάντοτε χαμηλή τή φωνή»¹⁰. Χαρακτηριστική είναι και ή μαρτυρία τοϋ Ν. Δραγούμη για τά συμβαίνοντα στο Βογαζικό Σιάτιστας: «Επειδή δέ τά σχολεία διήγειρον τάς ύποψίας των Τούρκων και τά κατέτρεχον παντοιοτρόπως ... εις έξ αυτών ιστάμενος πλησίον παραθύρου ως κατάσκοπος έστρεφεν άνήσυχος πανταχοϋ τό βλέμμα και έδιδε προς

3. Α. Πολίτη, *Θέματα της λογοτεχνίας μας*, έκδ. Καστανιώτη, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 17.

4. Φωτάκου, *Απομνημονεύματα περι της Έλληνικης Έπαναστάσεως*, έκδ. Νεοιστορικης Βιβλιοθήκης, Αθήνα 1955, σ. 46.

5. Α. Αγγέλου, *Τό Κρυφό Σχολειό*, έκδ. Έστίας, Αθήνα 1997, σ. 15.

6. Π. Στάθη, «Ιστορική κουλτούρα και κατασκευασμένη μνήμη. Τά κρυφά σχολεία», *Μύθοι και ιδεολογήματα στη σύγχρονη Ελλάδα*, έκδ. Έταιρείας Σπουδών Νεοελληνικοϋ Πολιτισμοϋ και Γενικης Παιδείας, Αθήνα 2007, σ. 225.

7. Κ. Βοβολίνη, *Η εκκλησία εις τον άγώνα της έλευθερίας (1453-1952)*, Αθήνα 1952, σ. 18.

8. Τ. Α. Γρισόπουλου, *Τό Κρυφό Σχολειό*, Αθήνα 1979, σ. 39.

9. Π. Στάθη, «Ιστορική κουλτούρα και κατασκευασμένη μνήμη. Τά κρυφά σχολεία», ό.π., σ. 228.

10. Κ. Βοβολίνη, ό.π., σ. 18.

τοὺς ἄλλους τὴν εἶδησιν ἐὰν ἔβλεπεν Ὅθωμανὸν ἐρχόμενον μακρόθεν. Καὶ ἀμέσως ἐγένετο βαθεῖα σιωπή»¹¹.

Εἰδικότερα, ἡ νότια περιοχὴ τῆς Λακεδαίμονος εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ ὡς Μπαρδούνια. Ἡ πληθυσμιακὴ σύνθεση τῆς ἐν λόγω περιοχῆς ἀλλοιώθηκε μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν λεγομένων Τουρκο-Μπαρδουνιωτῶν, προκειμένου αὐτοὶ νὰ ἀποτελέσουν φραγμὸ στὶς ἐπιδρομὲς τῶν Μανιατῶν ἐναντίον τῆς Λακεδαίμονος¹². Ἦδη ἀπὸ τὸ 1692 καταγγέλλονται οἱ μανιάτικες ἐπιδρομὲς ἐναντίον τῶν Γοράνων καὶ ἄλλων χωριῶν τῆς περιοχῆς¹³. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Μπαρδουνιοχωριῶν συνέκειτο ἀπὸ Τουρκαρβανίτες¹⁴, παραμειναντες Ἀλβανοὺς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀνταρσία τῶν Ὀρλωφικῶν, Τούρκους στρατιωτικούς, πάσης φύσεως φυγόδικοις, Ἑλληνας κ.ἄ. Οἱ Μπαρδουνιώτες «πολλῶ μὲν ἀνώτεροι πολεμικῶς, πολλῶ δὲ κατώτεροι ἠθικῶς τῶν Λαλαίων τῆς Ἡλίδος» δροῦσαν ὡς ἀντάρτες καὶ ὡς ληστές¹⁵. Λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ἀρχηγὸς τῶν Βαρδουνιωτῶν ὑπῆρξε ὁ Μουσάγας, σκληρὸς καὶ ἀδίστακτος:

«Εἰς τὴν Κουρτζσοῦνα ὁ Μουσαῖς ἀγῶς Μπουλουμπασάκος,
στὴν Ποταμέαν δὲ κρατεῖ ὁ Μέρης ὁ Μπουζάκος.
Καὶ στοὺς Γοράνους ὁ Ρουμπῆς»¹⁶.

Οἱ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τουρκομπαρδουνιωτῶν δὲν ἦταν ὁμαλές. Τὸ θράσος καὶ ἡ ἀπληστία τῶν κατακτητῶν προκαλοῦσαν προστριβές καὶ φονικά μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἐκπατρισμὸ πολλῶν Γορανιτῶν¹⁷. «Μὰ τῆς Ρασίνας τὸ νερό, τῆς Γόλας τὴ μυζήθρα»¹⁸ ἦταν μιὰ παροιμιώδης φράση τῶν Μπαρδουνιωτῶν, ποὺ ὑποδηλώνει καὶ τὴν ἀκόρεστη βουλμία τους.

Οἱ Μπαρδουνιώτες μουσουλμᾶνοι δροῦσαν ἀνεξέλεγκτα καταπιέζοντας

11. Ν. Δραγοῦμη, «Ἀπόσπασμα ὑπομνημάτων ἀνεκδότων», *Πανδώρα* 5 (1855), σ. 450.

12. Σ. Γ. Καπετανάκη, *Ἡ Μάνη στὴ δεύτερη Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Ἀδούλωτη Μάνη, Ἀρεόπολη χ.χ., σ. 68.

13. Κ. Μέρτζιου - Θ. Παπαδόπουλου, «Ὁ Μυστράς εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας», *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 12 (1994), σ. 214.

14. Τὸ πρῶτο συνθετικὸ δηλωτικὸ τοῦ θρησκευάματος, Γ. Δ. Καψάλη, «Ἡ Βαρδούνια καὶ οἱ Τουρκοβαρδουνιώτες», *Πελοποννησιακὰ* 2 (1957), σ. 109, σημ. 3.

15. Ἰ. Φιλήμονος, *Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἀθῆναι 1860, τ. Γ', σ. 40.

16. Σ. Β. Κουγέα, *Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχοιργήματα*, Ἀθῆναι 1964, σ. 74. Βλ. Α. Κυρκίνη - Κούτουλα, «Ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ δράση τοῦ Ἄμοις ἀγῶ ἀπὸ τὴ Βαρδούνια στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο», *Ἡ Φᾶρις* 26 (2000), σσ. 4-10.

17. Π. Χ. Δούκα, *Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων*, ἐν Νέα Υόρκη 1922, σσ. 810-811.

18. Γ. Δ. Καψάλη, *Ὁ Ταῦγετος*, Ἀθῆναι 1948, σ. 77.

τὰ παρακείμενα χωριά. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι οἱ Κουμουστιῶτες δὲν ἄφηναν τὰ κορίτσια τους νὰ κινηθοῦν πέραν τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ χωριοῦ τους. Εἶχαν σημειωθῆ εὐρύτερα καὶ ἀπαγωγὲς κοριτσιῶν¹⁹. Οἱ φοῦρνοι τοῦ χωριοῦ ἦταν κτισμένοι ἐντὸς τῶν σπιτιῶν γιὰ τὸν φόβο τῶν Μπαρδουνιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπαιρναν καὶ τὰ καρβέλια²⁰! Οἱ Κουμουστιῶτες ἔδιναν στὰ σκυλιὰ τους ὀνόματα Μπαρδουνιωτῶν (Ἰσμέτης, Ἀβδοῦλος, Ζαλούμης) γιὰ νὰ γίνωνται ἄγρια²¹...

Ὁ φόβος τοῦ παιδομαζώματος δὲν εἶχε ἐκλείψει. Ἔχουν ἤδη καταγραφῆ καὶ ἐξισλαμισμοὶ στὴν Ἄρνα²² καὶ τὰ Καμίνια²³. Στὴ διάρκεια τῆς Μικρῆς Ἐπανάστασης (Ὀρλωφικὰ) «πλήθῃ Ἀλβανῶν μισθοφόρων διετέλεσαν γιὰ ἐννέα χρόνια, ἀπλῶς, καὶ μόνον κατ' ὄνομα ὑπὸ τις διαταγὲς τοῦ πασᾶ τῆς ἐπαρχίας, εἰσπράττοντας εἰσφορὲς ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἕλληνες»²⁴. Οἱ Ἕλληνες ἔτρεμαν τοὺς Ἀλβανοὺς περισσότερο ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐπιδρομεῖς ἔθεσαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχό τους ὅλο τὸν Μυστρά. «Μόνον οἱ κάτοικοι τοῦ Λάλα καὶ τῆς Βαρδούνιας διέμειναν ἀσφαλεῖς, καὶ συμβοηθοῦντες τοὺς συμπατριώτας αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς καταστρεπτικῆς λαφυραγωγίας, ἐλάμβανον τὸ ἀναλογοῦν μερίδιον»²⁵. Κάθε Ἀλβανὸς κατεῖχε καὶ πολλὰ ὁμολογίαι, τίς ὁποῖες ἀναγκαστικὰ εἶχαν ὑπογράψει οἱ Ἕλληνες²⁶. Ἀκόμη καὶ χωριά πωλοῦνταν ἢ ἐνοικιάζονταν. Τὸ 1775 ὁ Ζενέλαγας, ἐπικεφαλῆς Ἀλβανῶν μισθοφόρων, ἀνάγκασε τοὺς κατοίκους τοῦ Παλιοχωριοῦ νὰ ὑπογράψουν ὁμολογία, τοὺς ὄρους τῆς ὁποίας οἱ Παλιοχωριῖτες στάθηκε ἀδύνατον νὰ πραγματοποιήσουν. Ἐπανελθὼν ὁ ἀνωτέρω Ἀλβανὸς συνέλαβε τὸν προεστὸ Ἰωάννη Βίγα, τοῦ κρέμασε στὸν λαιμὸ τὴν καμπάνα καὶ στὴν συνέχεια τὸν φόνευσε.

19. Συμβολαιογραφικὲς πράξεις «τοῦ Μνήμονος Λακεδαιμόνος Κυρίου Γεωργίου Χαροτουλάρη» 1833-1835, ΓΑΚ Ἀρχεῖα Ν. Λακωνίας -7-, ἐπιμ. Πέπης Γαβαλά, Σπάρτη 2016, σ. 297.

20. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στοῦμπον, *Ἡ Κουμουστὰ τῆς Λακεδαιμόνος*, ἐκδ. Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Ξηροκαμπίου, Σπάρτη 2012, σ. 35, σημ. 3.

21. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στοῦμπον, *ὁ.π.*, σ. 25, σημ. 7.

22. Γ. Β. Νικολάου, *Μελέτες ἱστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ χώρου*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2009, σ. 233.

23. Θ. Σ. Κατσουλάκου, «Ὁ ἐξισλαμισμὸς χριστιανοῦ ἀπὸ τὴν Λακωνία», *Πρακτικὰ τοῦ Ε' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Ἄργος-Ναύπλιον, 6-10 Σεπτ. 1995)*, Ἐταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Παράρτημα 22, τ. Γ', Ἀθήνα 1996-1997, σσ. 247-258.

24. G. Finlay, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», *Τὸ Βῆμα*, Ἀθήνα 2021, τ. Α', σ. 67.

25. Κ. Ν. Σάθα, *Τουρκοκρατομένη Ἑλλὰς 1453-1821*, ἐκδ. Ἀρσενίδη, Ἀθήνα χ.χ., σ. 521.

26. Ἀ. Φραντζῆ, *Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*, τ. Α', σ. 20.

Τὸ Παλιοχώρι ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους του²⁷. Τὸ 1780 μοναχὸς τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ζερμπίτσας στὴν διαθήκη του ἀναφέρει ὅτι δὲν γνωρίζει ποιά κατάσταση ἐπικρατεῖ στὸ Παλιοχώρι, τὸ χωριό του, κείμενο σὲ ἐλάχιστη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ μοναστήρι²⁸.

Τὸ μοναστήρι τῆς Γόλας ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ληστρική ἐπιδρομὴ τῶν Ἀλβανῶν. Οἱ μοναχοὶ ἀναγκάζονται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, νὰ ὑπογράφουν καὶ ὁμολογίες. Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ζερμπίτσας σώζεται μία ἀπ' αὐτές, βάσει τῆς ὁποίας «ὁμολογοῦν» ὅλοι οἱ μοναχοί. Συντάκτης τοῦ ἐγγράφου εἶναι ὁ παπα-Βασίλης Οἰκονόμου, ἱερέας τῆς Κουμουστᾶς. Δανειστής ὁ Γιαννάκης Σκίφταρης (Shqiptar, δηλ. Ἀλβανός)²⁹. Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρουν τὴν βία καὶ τὶς ταπεινώσεις τῶν ἐπιδρομέων, παίρνουν τὸν δρόμο τῆς φυγῆς. Ἀκολουθοῦντες πορεία μέσω ὄρεων, φθάνουν στὰ παράλια καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μετακινοῦνται σὲ μέρη μακρινά, τὰ νησιά, τὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ ἄλλοι³⁰.

«Αἱ καταδρομαὶ τῆς τυραννίας ὑποχρέωσαν νὰ ἀφίουν τὴν φίλην πατρίδα των καὶ τὰ ἀγαθὰ των»³¹. Ἀνάμεσα στοὺς διαφυγόντες καὶ ὁ Δανιὴλ Κομνηνὸς (Κουμουστὰ 1784 - Σάμος 1815), ἀρχιεπίσκοπος Σάμου καὶ Ἰκαρίας καὶ ὁ Παρθένιος, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (Σάμος)³². Ἱερεῖς ἐγκατέλειψαν τὶς ἐνορίες τους συναποκομίζοντας τὰ ἄμφια καὶ τὸ ἱερὸ εὐαγγέλιο. Ἀναγραφὲς σὲ διασωθὲν εὐαγγέλιο συνιστοῦν σήμερα πολὺτιμες μαρτυρίες τῆς μεγάλης φυγῆς, ὅπως τοῦ παπα-Σγούπη, ἱερέα τῆς Τόριζας, διπλανοῦ πρὸς τὴν Κουμουστὰ χωριοῦ: «Τὰ γράφω αὐτὰ εἰς τὸ Τσιρίγο, 1771»³³.

Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ἐπιβίωσε μέσα σὲ

27. Γ. Β. Νικολάου, *ὁ.π.*, σσ. 209, 226-229.

28. Θ. Σ. Κατσουλάκου, «Ἀνέκδοτη διαθήκη τοῦ 18ου αἰ.», *Ἡ Φᾶρις* 19 (1998) 3-4.

29. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στοῦμπου, *ὁ.π.*, σ. 35

30. Τὸ 1833 ὁ Ἠλίας Μεροπούλης (Μυροπούλης), κάτοικος Σμύρνης, ἐπιστρέφει στὴν Κουμουστὰ ἀναζητώντας περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν προγόνων του, βλ. *Συμβολαιογραφικὲς πράξεις τοῦ «Μνήμονος Λακεδαίμονος Κυρίου Γεωργίου Χαρτουλάρη», 1833-1835*, ὁ.π., σσ. 251-252.

31. *Ὁ.π.*, σ. 252.

32. Βλ. Μ. Γ. Βαρθολομαίου, *Ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ καὶ παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ στὴ Σάμο τοῦ 19ου αἰ.*, Πνευματικὸ Ἴδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Ἀθήνα 1999, σσ. 67-70. Ἐπίσης, Μ. Γ. Βαρθολομαίου, «Ὁ Πελοποννήσιος ἀρχιεπίσκοπος Σάμου καὶ Ἰκαρίας Δανιὴλ Κομνηνὸς (1784-1815)», *Πελοποννησιακὰ* 29 (2008), σσ. 318-336, καὶ «Παρθένιος ὁ Λάκων (1772-1838): Ἐνας ἐλάσσων ἐκπρόσωπος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Διαφωτισμοῦ», *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 18 (2006), σσ. 157-167.

33. Δ. Γ. Κατσαφάνα, *Παλαιοπαναγιά, Ἀνώγεια καὶ Ξηροκάμπι*, Ἀθήνα 1989, σ. 93.

συνθήκες αμείλικτης μοίρας. Ἡ ζωὴ ἦταν μιὰ συνεχῆς πορεία μέσω ὀδύνης. Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Γκ. Μπούρκχαρτ γράφει: «Οἱ Ἕλληνες ἐπέζησαν χάρη σὲ δύο χαρακτηριστικὲς ιδιότητές τους: πανουργία καὶ καρτερία»³⁴. Ἐνα χαρακτηριστικὸ ἐπείσοδιό, πού διηγούνταν οἱ παλιοὶ Κουμουστιῶτες, τὸ ἐπιβεβαιώνει: Ὅταν τρεῖς περιφερόμενοι Μπαρδουნიῶτες μουσουλμᾶνοι ἔφτασαν στὴ στρούγγα Κουμουστιῶτη τὴν ὥρα πού τυροκομοῦσε, αὐτὸς τοὺς καλοδέχτηκε μὲ τὴν συνήθη δουλοπρεπῆ συμπεριφορά. Ὅταν ἦρθε ὁμως ἡ ὥρα νὰ βγάλῃ τὴ μυτζήθρα, στὴν ὁποία προσέβλεπαν οἱ ἀπαιτητικοὶ ἐπισκέπτες, εἶπε: «Θέλετε, ἀφεντάδες μου, νὰ σᾶς βγάλω μυτζήθρα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄκρη πού εἶναι πιὸ ζεστὴ ἢ μυτζήθρα ἢ ἀπὸ τὴν ἄλλη πού εἶναι λιγότερη ἢ φωτιά», κἀνοντας μὲ τὴν κουτάλα τρεῖς φορές πάνω στὸ χαρανὶ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ³⁵!

Αὐτὰ τὰ χρόνια τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ κατατρεγμοῦ λειτούργησε στὸ μοναστήρι τῆς Γόλας σχολεῖο. Οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου προέρχονταν συνήθως ἀπὸ τὴν Κουμουστά. Οἱ Κουμουστιῶτες εἶχαν στενὴ σχέση μὲ τὸ μοναστήρι. Σημαντικὸ στοιχεῖο ἀποτελοῦσε καὶ ἡ ὀπτικὴ ἐπαφή. Σὲ κάποιον μάλιστα σημείο τῆς διαδρομῆς, στὸν Κισσό, μπορούσαν οἱ γονεῖς νὰ παρατηροῦν τὰ παιδιά τους πού πηγαινιν στὸ μοναστήρι ἢ ἐπέστρεφαν ἀπὸ αὐτό. Οἱ καιροὶ ἦταν χαλεποί. Ὁ κίνδυνος ὑπὸ ποικίλες μορφές ἦταν παρών. Ἡ Κουμουστά στὴν διάρκεια τῆς ξένης κατοχῆς (Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία) ἦταν τὸ τέταρτο σὲ πληθυσμὸ χωριὸ μετὰ τὴν Ἀναβρυτὴ (708), τὸ Γεωργίτσι (701) καὶ τὸν Κοσμᾶ (660)³⁶. Ἀρκετοὶ ὁμως μαθητὲς προέρχονταν καὶ ἀπὸ τοὺς Γοράνους, ὅπως ἡ ἐγγραμματοσύνη πολλῶν Γορανιτῶν σαφῶς δεικνύει. Τὸ χωριὸ τῶν Γοράνων ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρὰ Μπαρδουνοχώρια μὲ ἔντονη παρουσία τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου. Μαθητὲς ἀπὸ τὸ Παλιοχώρι δὲν μπορούσαν νὰ προέρχονται. Τὸ χωριὸ στὴν διάρκεια τῆς ἄλβανοκρατίας ἀφανίστηκε κυριολεκτικᾶ³⁷. Πολύτιμα στοιχεῖα ἀντλοῦμε ἀπὸ συμβόλαιο τοῦ 1634, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ παπα-Διάκουμος ὁ Γορανίτης πωλεῖ κτῆμα του κοντὰ στὸν ναὸ τῆς Σωτηρίτσας (ἐπὶ προβοῦνου τοῦ Ταῦγέτου ἀνάμεσα στὸ Ξηροκάμπι καὶ τὴν Κουμουστά). Τὸ πωλητήριο ἐγγραφο ὑπογράφουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παπα-Γορανίτη, ἔντεκα μάρτυρες³⁸. Οἱ ὑπογραφὲς συνιστοῦν δεῖκτες ἐγγραμματο-

34. Γκ. Μπούρκχαρτ, *Σκέψεις γιὰ τὴν Ἱστορία*, μτφρ. Θ. Λουπασάκη, Ἐκδ. Printa, Ἀθήνα 2004, σ. 285.

35. Ἡ. Δ. Αποστολάκου, «Στὰ χρόνια τῆς Τουρκικᾶς», *Ἡ Φῶρις* 64 (2016), σ. 14.

36. Β. Παναγιωτόπουλου, *Πληθυσμὸς καὶ οἰκισμοὶ τῆς Πελοποννήσου (13ος-18ος αἰ.)*. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1985, σσ. 283-286.

37. Γ. Β. Νικολάου, ὁ.π., Ἀθήνα 2009, σσ. 226-229.

38. Τ. Α. Γριτσόπουλου, «Μονὴ Κούμπαρη Λακωνίας», *Λακωνικὰ Σπουδαί* 1(1972) 176 καὶ σημ. 2. Θ. Ν. Σιμόπουλου, *Ἡ ἱερὰ μονὴ Ζερμπίτσας*, ἐκδ. Γρηγόρη, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 149. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στούμπου, ὁ.π., σσ. 28-29.

σύνης, γι' αὐτὸ οἱ ἐκδίδοντες τὰ ἔγγραφα τὶς παραθέτουν αὐτούσιες. Γράμματα γνωρίζουν ἀρκετοὶ Κουμουστιῶτες. Ὁ παπα-Βασίλης Οἰκονόμου³⁹, συντάκτης συμβολαίων, ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἀντώνιος Κουμουστιώτης⁴⁰, ὁ καλλιγράφος Δημητράκης Λάσκαρης (18ος αἰ.)⁴¹ καὶ πολλοὶ Κουμουστιῶτες, πολιτικοὶ ἀντίπαλοί του⁴².

Σχολεῖο στὴν Κουμουστὰ ἦταν δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατον, νὰ ὑπάρξει μετὰ τὰ Ὀρλωφικά. Ἦδη τὸ γειτονικὸ πρὸς τὸ μοναστήρι Παλιοχώρι ἔχει ἐγκαταλειφθῆ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του. Στὴν ἴδια τὴν Κουμουστὰ ἔχουν ἐγκατασταθῆ, πρὸς ἐπιτήρηση τῶν κατοίκων, δύο μπέηδες, ὁ Τερβίς καὶ ὁ Μπέλος. Οἱ ἀνωτέρω ὑπογράφουν ἔγγραφο (1976) τῶν Κουμουστιωτῶν, μὲ τὸ ὁποῖο ἀνατίθεται στοὺς Γρηγοριάνους τοῦ Γυθείου ἡ ἐκπροσώπηση τοῦ ἤδη κατεστραμμένου μοναστηριοῦ τῆς Γόλας⁴³. Τὸ μοναστήρι ἀπέχει ἐξίσου ἀπὸ τὴν Κουμουστὰ καὶ τοὺς Γοράνους⁴⁴. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ βασικὸς λόγος λειτουργίας τοῦ σχολεῖου στὸν συγκεκριμένο χῶρο καὶ ὄχι στὸ μοναστήρι τῆς Ζερμπίτσας, τοῦ ὁποῖου τὸν ἠγοῦμενο, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, κρατεῖ ἀιχμάλωτο ὁ Μουσάγας ἀπαιτῶντας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του 1.500 γρόσια⁴⁵.

Τὸ μοναστήρι τῆς Γόλας βρισκόταν σὲ καίρια θέση ἐπὶ τοῦ δρόμου ποὺ συνέδεε τὰ ὄρεινα χωριά τῆς περιοχῆς μὲ τὸν Μυστρά, διοικητικὸ κέντρο τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας⁴⁶. Τὸ μοναστήρι ἀκόμη παρεῖχε φιλοξενία σὲ προσκυνητὲς καὶ ὁδοιπόρους. Δύο φοῦρνοι, ἐκ τῶν τριῶν ποὺ ὑπῆρχαν, λειτουργοῦσαν σὲ καθημερινὴ βάση. Ὁ ἕνας ἔβγαζε ψωμί, ὁ ἄλλος φαγητά. Ὁ τρίτος λειτουργοῦσε ἀραιότερα. Ἐκεῖ ἔψηναν τὸ κρέας⁴⁷. Τὸ μοναστήρι διατηροῦσε τρεῖς στάνες καὶ ἀπασχολοῦσε ἱκανὸ ἀριθμὸ ποιμένων, αἰπόλων καὶ βουκό-

39. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στοῦμπον, *ὁ.π.*, σ. 35.

40. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στοῦμπον, *ὁ.π.*, σ. 59.

41. Θ. Σ. Κατσουλάκου, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ζερμπίτσας», *Πελοποννησιακὰ Γράμματα* 2 (2017), σ. 130.

42. Θ. Σ. Κατσουλάκου - Π. Χ. Στοῦμπον, *ὁ.π.*, σσ. 70-71.

43. Ἀ. Β. Δασκαλάκη, *Ἀρχεῖον Τζωρτζάκη - Γρηγοράκη*, ἐκδ. Βαγιονάκη, Ἀθήνα 1976, σ. 18.

44. Π. Χ. Δούκα, *Ἡ Σπάρτη...*, *ὁ.π.*, σ. 571.

45. Ph. D. Apostolopoulos, "44 Documents écclesiastiques inédits du XVIIIe siècle" (Μέρος πρῶτο), *Ἑλληνικά* 27 (1974), σ. 105.

46. W. M. Lake, *Travels in the Morea*, London 1830, τ. Α', σ. 265. «Ἀπὸ τοὺς Γοράνους ξεκινᾷ ἕνας δρόμος κατὰ μῆκος τῆς ὄρεινῆς τοῦ Ταυγέτου ὡς ἀκολούθως: Ἀπὸ τοὺς Γοράνους μέχρι Κουμουστὰ μία ὥρα, Μπολιὰνα μία ὥρα, Διπόταμα μισὴ ὥρα, Σοχὰ δύο ὄρες, Ἀναβρυτὴ μιάμιση ὥρα καὶ Μπαρσινίκο μία».

47. Βλ. Θ. Σ. Κατσουλάκου, «Ἡ περιουσία τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Γόλας», *Ἡ Φῶρις* 33 (2000), σ. 16.

λων. Στο μοναστήρι ἐγκαταβίωσαν μοναχοὶ ἱκανοὶ νὰ διδάξουν «τὰ τῆς παιδείας πρότερα γράμματα». Ὑπῆρχε ὁ κατάλληλος χῶρος, ἀκόμη καὶ ὁ νάρθηκας ἐνίοτε, μὲ τὸ ὑποβλητικὸ περιβάλλον ποὺ συνιστοῦσε ἡ εἰκονογράφηση (1673) ἀρχαίων σοφῶν: Σόλων, Θουκυδίδη, Πλουτάρχου, Ἀριστοτέλη, Πλάτωνα καὶ Χίλωνα τοῦ Λακεδαιμόνιου, Ὀμήρου, γεγονός ποὺ πείθει ὅτι τὸ μοναστήρι ὑπῆρξε πνευματικὸ κέντρο⁴⁸. Καὶ ὅλα αὐτὰ μετὰ φόβου καὶ «προφυλακτὰ» μέχρι τὸ 1795. Τότε τὸ μοναστήρι κατεστράφη ὀλοσχερῶς ἀπὸ τοὺς Τουρκαβαρδουνιώτες. Ἡ περιουσία του διηρπάγη καὶ οἱ μοναχοὶ διασκορπίστηκαν.

Ἀργότερα, ὅταν στὸ νεότευκτο ἑλληνικὸ κράτος ἀποφασίζεται νὰ συσταθοῦν σχολεῖα, τὸ πρῶτο σχολεῖο τῆς περιοχῆς στεγάστηκε καὶ λειτούργησε στὸ μοναστήρι τῆς Γόλας⁴⁹. Σ' αὐτὸ συνηγοροῦσαν λόγοι, ὅπως ἡ παράδοση καὶ ἡ ὑποδομή. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνιστοῦν ἀσφαλῆ μαρτυρία γιὰ τὴν προϋπαρξὴ καὶ λειτουργία σὲ καιροὺς χαλεποῦς σχολείου. Μποροῦσε νὰ λειτουργήσῃ σχολεῖο χωρὶς ὑπαρξὴ κατάλληλου χώρου μὲ στοιχειώδεις ἐγκαταστάσεις (αἴθουσα, κάποια βιβλία κ.ἄ.); Εἰς ἐνίσχυση τῶν ἀνωτέρω ἔρχονται οἱ καταγραφὲς στὸν Κώδικα τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Γόλας (ἔξοδα), ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν 20ῆ Ὀκτωβρίου 1827. Οἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἔχουν καταστήσει σαφεῖς τὶς προθέσεις τους γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ὑπογραφή τῆς λεγομένης Ἰουλιανῆς Σύμβασης (6 Ἰουλίου 1827) καὶ τὴν καταναυμάχηση τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου στὸ Ναυαρίνο (8 Ὀκτωβρίου 1827). Τὸ τελευταῖο μάλιστα γεγονός ἔχει χαιρετισθῆ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας μὲ καμπανοκρουσίες καὶ πυροβολισμούς: «Ὁ ἦχος τῶν πυροβόλων ἐξηπλώθη διαδιδόμενος διὰ τῶν φαράγγων τῶν ὑψηλῶν βουνῶν· ἀπέρασεν ἐκεῖθεν ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον καὶ ἐκεῖθεν ἀπὸ τὴν Ἥπειρον καὶ ὅλην τὴν Μεσόγειον...»⁵⁰. Τὸ σχολεῖο ἔχει παύσει νὰ λειτουργῆ κρυφά· λειτουργεῖ πιά φανερά στὴν Κουμουστά. Ὁ ἴδιος ὁ ἡγούμενος κατάγεται ἀπὸ τὴν Κουμουστά. Τὸ μοναστήρι στέκεται συμπαραστάτης. Οἱ ὅποιες καταγραφὲς στὸν Κώδικα φέρουν καὶ τὴν μονογραφὴ τοῦ ἡγουμένου. Ἀνάμνηση τῆς λειτουργίας αὐτοῦ τοῦ σχολείου συνιστᾷ καὶ σχετικὸ δημοσίευμα⁵¹. Ἀλλὰ ἡ πιὸ ἰσχυρὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ σχολείου στὴν Γόλα εἶναι ἡ μαρτυρία ὑπερδιακοσίων προκριτοδημογερόντων τῆς στενῆς καὶ εὐρύ-

48. Γ. Θ. Κ α λ κ ά ν η, «Ἕλληνας φιλόσοφοι εἰς τὴν μονὴν τῆς Γόλας», *Λακωνικά* 52 (1977) 134. Βλ. Κ. Σ π ε τ σ ι έ ρ η, *Εἰκόνας Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1964, ΕΕΦΣ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1963-1964.

49. Ε. Δ. Μ π ε λ ι ᾶ, *Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον, 1827-1832*, Ἀθήναι 1972, σ. 40.

50. Κ α σ ο μ ο ὄ λ η, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Β', σσ. 670-671.

51. Ε. Κ. Σ υ κ ι ὶ τ η, «Τὸ πρῶτον σχολεῖον», *Τὸ Ξηροκάμπι* 5 (1966), σ. 1.

τερης περιοχής τοῦ μοναστηριοῦ. Ἀπευθυνόμενοι οἱ ἐν λόγῳ πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ζητοῦν τὴν συνέχιση τῆς λειτουργίας τοῦ μοναστηριοῦ γιὰ ἄλλους λόγους, κυρίως ὅμως ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς προσφοράς τοῦ μοναστηριοῦ στὴν παιδεία τοῦ Γένους μὲ τὴν στήριξη σχολείων: «...ἢ πρὸς ὑποστήριξιν σχολείων καὶ τῶν ἄλλων ἐπωφελῶν καταστημάτων πρόθυμος συνδρομὴ εἶναι πασίγνωστος»⁵². Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ποὺ σπεύδουν νὰ συνηγορήσουν ὑπὲρ τῆς συνέχισης τῆς λειτουργίας τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι καὶ οἱ δυνάμενοι νὰ γνωρίζουν καλῶς τὴν δράση καὶ τὴν προσφορά του προκριτοδημογέροντες τῶν πλησιόχωρων περιοχῶν, τριάντα ἕνας Κουμουσιῶτες καὶ εἴκοσι τρεῖς Γορανολιαντινῶτες⁵³!

SUMMARY

George Kalkanis - Theodoros Katsoulakos,
“Kryfo sxoleio” in the Monastery of Gola in Lacedaemon.

Between the villages of Goranoi and Koumousta, on the mountain Taygetus, lies the Monastery of Gola. In this Monastery a school operated secretly (“kryfo scholeio”), especially during the intense dark periods of the oppression from the Turks conquerors, away from the gaze of the threatening Muslim Bardouniotes, who totally destroyed the Monastery later (1795). The Monastery’s contribution to the Nation’s education is proved by the remaining handwritten recordings of nearby villagers even during the dark periods. Moreover it is confirmed later on by reference of the eminent elders of the villages surrounding the Monastery.

52. ΓΑΚ, Μοναστηριακά, φάκ. 444, ἀριθ. 6-12.

53. Δ. Γ. Κ α τ σ α φ ά ν α, Παλαιοπαναγιά, Ἀνώγεια καὶ Ξηροκάμπι, ὅ.π., σ. 301.

Ἡ Νότια Ὀρεινὴ Λακεδαίμων

Εικ. 1. Η Ἱερὰ Μονὴ Γόλας

Εικ. 2. Τὸ Καθολικὸ τῆς Ἱ. Μονῆς Γόλας

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Σάββατο 23 Μαρτίου 2024

ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΗΣ ΓΟΛΑΣ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

Ιστορικά τεκμηριωμένο ότι επί Τουρκοκρατίας ιδρύθηκαν, υπό τη σκέπη της Εκκλησίας και με τη συνδρομή ευεργετών, εκπαιδευτήρια των οποίων η λειτουργία, ωστόσο, εξαρτιόταν και από τις διαθέσεις του Οθωμανού «τοπάρχη» ή ευρύτερων γεγονότων. Όπως συνοψίζει ο Φάνης Κακριδής, το Κρυφό Σχολείο δεν ήταν ένα συστηματικό διδακτήριο όπως τα φανερά ελληνικά σχολεία που λειτουργούσαν ανεμπόδιστα. Πρόκειται για ένα συνοπτικό όνομα που σημαίνει κάθε διδασκαλία σχετική με την προγονική ιστορία, τη μοίρα και τις ελπίδες για απελευθέρωση. Αυτές οι ιδέες δεν μπορούσαν να διδαχθούν στα αναγνωρισμένα σχολεία. Το Κρυφό Σχολείο είναι όχι μύθος, αλλά ένας θρύλος με ιστορικό πυρήνα.

Τα Ορλωφικά, η καταστροφή του μοναστηριού, τα «κολλυβογράμματα» και οι επιστολές παλαιών μαθητών

Για τη διάκριση των μύθων από την πραγματικότητα που αφορούν την ύπαρξη και τη λειτουργία «κρυφών σχολείων», συνοψίζουμε εδώ άρθρο μας στο Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών (2022).

Πολλοί είναι αυτοί που υιοθετούν τη γενίκευση της άποψης περί μη ύπαρξης και λειτουργίας «κρυφών σχολείων», ποτέ και ποθενά! Άλλοι πιστεύουν το αντίθετο, παντού και πάντοτε! Ο ανορθολογισμός αμφοτέρων των πλευρών αποδεικνύεται μετά από σχετική έρευνα με εφαρμογή της επιστημονικής μεθοδολογίας σε γραπτά δεδομένα. Οι σουλτάνοι κατακτιπές, μετά το 1453, επέτρεπαν

τη λειτουργία χριστιανικών σχολείων, χωρίς ποτέ να την ανακαλέσουν. Όμως τοπικοί ξεσκακμοί προκάλυψαν κατά καιρούς την ακύρωσή τους. Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι (και) αυτή του κρυφού σχολείου στο μοναστήρι της Γόλας Λακεδαιμόνος (του 1632). Το μοναστήρι υπέστη μαζί με τα γύρω χωριά του καταστροφές και πυρπολήσεις, ενώ πολλοί μοναχοί και κάτοικοι εκδιώχθηκαν ή βασανίστηκαν – αν δεν θανατώθηκαν – λόγω του ένοπλου ξεσκακμού τους κατά τα Ορλωφικά (από το 1770 έως και το 1795).

Στο μισοκατεστραμμένο μοναστήρι, όμως, γύρω από τους μοναχούς που απέμειναν, κατέφευγαν ορφανά για στέγαση, φαγητό και

προστασία από τους φανατισμένους Τουρκαρβανίτες δυνάστες των χωριών. Εκεί ωστόσο έβρισκαν και ένα «σχολείο», όπου καλόγηροι τα μάθαιναν τα λίγα «κολλυβογράμματα» που ήξεραν. Αποδείξει της λειτουργίας του σχολείου αυτού είναι οι διασωθείσες επιστολές των παλιών μαθητών του, που το 1836 έγραψαν και υπέγραψαν (υπέρ των διακοσίων) αιτήματα προς την τότε Ελληνική Κυβέρνηση για τη διατήρηση (ως σχολείου) και συντήρηση του μοναστηριού (...).

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΣ
Δρ Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΦ. ΚΑΛΚΑΝΗΣ
Ομότιμος καθηγητής
ΕΚΠΑ